

שער חמישי

הנהגת האצילות

פרק עשרים ושישה

אריך אנפין וזעיר אנפין: למעלה מהנהגה והנהגה

המשכת השפע, היא תכליתה של האצילות על פי דברי המקובלים, לא נזכרה בכתבי הגר"א, כמובא לעיל סעיף ו. במקומה הורה הגר"א כי התגלות הדברים האלוהיים היא תכליתה של האצילות, כמתואר בכל הפרקים הקודמים. פעולה זאת קודמת למשפט האלוהי על מעשי האדם, כפי שכתבנו לעיל סעיף לא. מהו אפוא המשפט האלוהי לפי הגר"א? כיצד פירש הגר"א את דרכי ההנהגה האלוהית בספירות האצילות?

הגר"א מבחין בין אריך אנפין, שהוא למעלה מהנהגה כי איננו פועל לפי מעשי בני אדם אלא רק לפי רצונו של הקב"ה, ובין זעיר אנפין, שהוא מנהיג את האדם על פי מעשיו. לעיל, פרק כה, אספנו וכללנו את דברי הגר"א על שתי הקומות שבאצילות ובאדם. בפסקאות שיובאו בפרק זה מלמד הגר"א על קומה נוספת, היא הקומה שלמעלה משתי הקומות – קומה אשר בה השם הנעלם, שם אהי"ה; קומה שלמעלה מן הטבע, וממנה הנסים; קומה שאינה מתגלה אל עם ישראל.

[פח] אריך אנפין וזעיר אנפין: למעלה מהנהגה והנהגה

הגר"א מבחין בין 'הנהגה' ובין 'למעלה מהנהגה' בספירות האצילות. בפסקה קמב הוא כותב כי שלוש הספירות העליונות הן למעלה מהנהגה, כלומר אין הן פועלות לפי מעשי בני אדם אלא רק לפי רצונו של הקב"ה, 'ג' עליונות אינן פועליות לפי מעשי ב"א, שהן למעלה מהנהגה, והן רחמים גדולים, שהן פועלים לפי רצונו ית"ש בעולם, לא לפי המעשה. דברי הגר"א הללו נוגדים את דברי כלל המקובלים על שלוש הספירות העליונות, כפי שיובא להלן סעיף צג.

הגר"א ממשיך ומלמד כי ספירת כתר היא 'רחמים עד אין קץ', ונימוקו עמו, 'זהכתר הוא רחמים עד אין קץ, שהוא לפי התכלית לו ית', שהתכלית הוא לפעול מדתו שהוא להיטיב לכל, ולכן כשאלה מתגלים, אז רחמים ורצון גדול בעולם'. במשפט זה מדגיש הגר"א את עניינה של ספירת

כתר על פי שיטתו – היא פועלת לפי 'התכלית לו ית', כפי שכתב קודם לכן כי שלוש הספירות הראשונות פועלות לפי רצונו ית"ש, ולא לפי מעשי ב"א'.
 כדי להוציא מידי טעות הוסיף הגר"א וכתב בפירוש כי רק זעיר אנפין מנהיג את עולמנו, אבל שלוש הספירות העליונות, שהן למעלה מהנהגה, אינן מנהיגות, ולא שאלו מנהיגם, שהן למעלה מהנהגה, וד"א מנהיג'.
 עוד מלמד הגר"א כי הספירות העליונות הן 'רחמים גדולים' והן 'רחמים עד אין קץ'. משמעותם של רחמים אלו תתבאר להלן פסקה קמג.
 פסקה קמב מסתיימת במילים, 'וזהו נתינת המוחין'. מילים אלו יתבארו להלן סעיף צ.

א קמב | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא רצניעותא, דף לט ע"ב

- = פסקה זו היא המשכה של פסקה קנה
- = פסקה זו היא המשכה של פסקה קח
- א אבל ג' עליונות אינן פועלין לפי מעשי ב"א,
- ב שהן למעלה מהנהגה,
- ג והן רחמים גדולים,
- ד שהן פועלים לפי רצונו ית"ש בעולם,
- ה לא לפי המעשה.
- ו אלא שהחכמה יותר רחמים מבינה, שהוא בלא צמצום,
- ז והכתר הוא רחמים עד אין קץ,
- ח שהוא לפי התכלית לו ית',
- ט שהתכלית הוא לפעול מדתו שהוא להיטיב לכל,
- י ולכן כשאלה מתגלים,
- יא אז רחמים ורצון גדול בעולם.
- יב ולא שאלו מנהיגם,
- יג שהן למעלה מהנהגה,
- יד וד"א מנהיג,
- טו אלא שאלו מאירין בז"א.
- טז וזהו נתינת המוחין.
- = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קמז

בפסקה קמב לימד הגר"א כלל, כי ג' עליונות אינן פועלין לפי מעשי ב"א, שהן למעלה מהנהגה, והן רחמים גדולים, שהן פועלים לפי רצונו ית"ש בעולם, לא לפי המעשה. בפסקאות הבאות מחיל הגר"א את הכלל על אירוע מסוים – עם ישראל העומד לפני ים סוף, 'ולכן בקריעת ים סוף, דשם בעתיקא תליא, כמ"ש לקמן סוף פ"ד, אמר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון' |קמג|, 'וז"ש ויסעו

דיקא, ר"ל שישראל כולם צעקו אל ז"א, אמר ויסעו מהאי אתר... כי למעלה בע"ק אין תלוי במעשה התחתונים... כי מעשה התחתונים ותפלתם אין מגיע רק עד ז"א כידוע |קמד|. דברי הגר"א ידשם בעתיקא תליא, מכוונים למאמר הזוהר, 'כדין כתיב ויאמר יהו"ה אל משה מה תצעק אלי, ותאנא בספרא דצניעותא, אלי דייקא, בעתיקא תליא כלא, ביה שעתא אתגלי עתיקא קדישא, ואשתכח רעוא בכלהו עלמין עלאין, כדין נהירו דכלא אתנהיר... בגין דקריעת ים סוף בעתיקא תלייא' (ח"ב נב ע"ב).

הוסיף הגר"א וכתב כי 'ולכן בע"ק לא נזכרו תקונא דאודנין... שאין תקונא דאודנין בע"ק, שמעשיו הוא לפי מעשה ב"א וצדקתם ותפלתם' |קמג|. בפסוק נאמר 'זאתם תחרישון... מה תצעק אלי, והגר"א מפרש כי הוא מכוון ל'תקונא דאודנין' שמעשיו הוא לפי מעשה ב"א וצדקתם ותפלתם, כלומר הוא שומע את צעקת בני ישראל, אבל תיקון זה איננו בעתיקא קדישא, שהרי הוא אינו תלוי במעשה התחתונים ואינו שומע את תפלתם.¹

מכאן מגעת הבחנתו של הגר"א בין עתיקא קדישא ובין זעיר אנפין, 'ולכן לא אמר משה י"ג מדות הרחמים של ע"ק, ששם אין מבחין בין טב לביש, שכלו רחמים, ושם וחנותי כו', אין תפלה ובקשה, רק ברחמיו, רק הוריד למטה י"ג מדות לז"א, כמ"ש בא"ר כנ"ל. משא"כ בז"א, שם הבחנה ותפלה' |קמג|. שתי הבחנות עורך כאן הגר"א –

א. עתיקא קדישא – מידות הרחמים, זעיר אנפין – תפילה ובקשה.

ב. עתיקא קדישא – אין הבחנה בין טוב לרע, זעיר אנפין – יש הבחנה בין טוב לרע.

מכאן עולה פירושו המיוחד של הגר"א למידות הרחמים שבעתיקא קדישא. המקובלים פירשו, כפי שנראה להלן סעיף צג, כי אלו הן מידות של משפט – מידות רחמים שהשופט מכריע על פיהן לפני משורת הדין. לעומת זאת, הגר"א מפרש כי אלו הן מידות של הנהגה שהיא למעלה מהנהגה – מידות רחמים שהקב"ה פועל על פיהן לפני משורת הדין והבקשה, מידות רחמים שנובעות ממקום שהוא למעלה מן ההבחנה בין טוב ורע, מידות רחמים שהקב"ה פועל בהן לפי רצונו שלו ולא לפי מעשי בני אדם.

על כן מידות הרחמים שבעתיקא קדישא משמען החלטה של הקב"ה לבדו, 'ושם וחנותי כו', אין תפלה ובקשה, רק ברחמיו |קמג|. החלטה זו משמעה – מתנת חנינם, כדברי הגר"א שיובאו להלן סעיף צ.

המשפט, 'רק הוריד למטה י"ג מדות לז"א' |קמג|, יתבאר להלן סעיף רב.

המשפט, 'כי מעשה התחתונים ותפלתם אין מגיע רק עד ז"א' |קמד|, יתבאר להלן סעיף צ.

א קמג | ביאור ספרא דצניעותא, דף כג ע"ג

א ולכן בע"ק לא נזכרו תקונא דאודנין,

1 ר' חיים מוולוז'ין הלך בדרך מנוגדת לדרכו של הגר"א. כך כתב בספר נפש החיים, 'ולכן בעת קריעת ים סוף, אמר הוא ית' למשה, מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו. ר"ל דבידיהו תליא מלתא, שאם המה יהיו בתוקף האמונה והבטחון ויסעו הלוך ונסוע אל הים, סמוך לבם לא יירא מעולם בטחונם, שודאי יקרע לפניהם. אז יגרמו עי"ז התעוררות למעלה שיעשה להם הנס ויקרע לפניהם' (שער א, פרק ט).

- ב ולכן בקריעת ים סוף, דשם בעתיקא תליא, כמ"ש לקמן סוף פ"ד, אמר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון,
- ג שאין תקונא דאודנין בע"ק,
- ד שמעשיו הוא לפי מעשה ב"א וצדקתם ותפלתם.
- ה ולכן לא אמר משה י"ג מדות הרחמים של ע"ק,
- ו ששם אין מבחין בין טב לביש,
- ז שכלו רחמים.
- ח ושם וחנותי כו',
- ט אין תפלה ובקשה,
- י רק ברחמיו,
- יא רק הוריד למטה י"ג מדות לז"א, כמ"ש בא"ר כנ"ל.
- יב משא"כ בז"א, שם הבחנה ותפלה,
- יג כמ"ש בא"ר שם, אודנא דאתעביד עד בחד מתקלא אתקל,
- יד ובא"ז שם, תרין אודנין למשמע טב וביש, עד לעולם ירשו ארץ.
- טו וז"ש דרגא כו', כמ"ש שם ותרווייהו סלקין לחד,
- טז ובפרשת משפטים, אודנין דמלכא עד קלין דעלמא, וכלהו אקרון אזני ה'.

א קמד | ביאור ספרא דצניעותא, דף לב ע"ג

- א וז"ש ויסעו דיקא,
- ב ר"ל שישראל כולם צעקו אל ז"א, אמר ויסעו מהאי אתר.
- ג ולכן לא רצה הקב"ה שהם יתעוררו,
- ד כי למעלה בע"ק
- ה אין תלוי במעשה התחתונים.
- ו ולכן אין בחינת אודנין שם, כמ"ש למעלה (פ"א ד' י"ג א וי"ד ב בהג"ה ובפ"ב),
- ז כי מעשה התחתונים ותפלתם
- ח אין מגיע רק עד ז"א כידוע.

[פ ט] אריך אנפין וזעיר אנפין: למעלה מן הטבע ולפי מעשה התחתונים

בסעיף הקודם הבאנו את הבחנתו של הגר"א בין עתיקא קדישא, המתעלה על מצבי הטוב והרע ואינו מתחשב בתפילותיהם של ישראל, ובין זעיר אנפין, המכיר את מצבי הטוב והרע ומתחשב בתפילותיהם של ישראל. גם בפסקה קמה עורך הגר"א הבחנה דומה בין אריך אנפין, 'הנהגת א"א הוא למעלה מן הטבע, ובחסד, כמ"ש וחנותי כו', וממנו הנסים, ובלא זמן, ובין זעיר אנפין, 'הנהגת ז"א הוא לפי מעשה התחתונים, ז' כפולות כו'.

דברים נוספים בביאור שתי הפסקאות הבאות יובאו להלן סעיף צא.

הגר"א קושר כאן את הנהגת אריך אנפין עם הפסוק 'חנותי את אשר אחון'. קשר זה יתבאר להלן סעיף צ.
 המשפט, 'ובוא"ו הוא עד"א... דשם משלם לאיש כפעלו' |קמו|, יתבאר להלן סעיף צ.

א קמ"ה | ביאור ספרא דצניעותא, דף לו ע"ג

- א והנהגת ז"א הוא לפי מעשה התחתונים, ז' כפולות כו'.
- ב אבל הנהגת א"א הוא למעלה מן הטבע,
- ג ובחסד, כמ"ש וחנותי כו',
- ד וממנו הנסים,
- ה ובלא זמן.

א קמ"ו | ביאור תיקוני הזוהר, תיקונא שתין ותשע, דף קיד ע"ג

- א ואמר לו נתכנו כו', אבל כו', דלו בו' קרינן וכתוב לא באלף.
- ב ובוא"ו הוא עד"א, ולו נתכנו עלילות,
- ג דשם משלם לאיש כפעלו,
- ד דכלול מתרי גווני כמש"ו, עם חסיד כו'.
- ה אבל בא' הוא בע"ק, ושם לא נתכנו,
- ו דשם אין מעשה האדם פועל, ואתם תחרישון, ושם כולו רחמים.
- ז כאן שית סטרין, חד"ר וכ"א כלול משנים,
- ח ושם כולו אחד בלבד.

[צ] נתינת המוחין: מתנת חנינם

לעיל, סעיף פה, הבאנו את דברי הגר"א, 'אלא שאלו מאירין בז"א, וזהו נתינת המוחין' |קמב|. הגר"א נקט את הפועל 'נתן' בעניינם של המוחין גם להלן סעיף רנב, 'שבשעת הזיווג ונתינת מוחין נכללו כאחד' |תסז|, להלן סעיף רנד, 'ואתנהירת אימא עי"ז בזיווגא לתת מוחין' |תעג|, וכן בפסקאות נוספות.

מהי 'נתינת המוחין'? מדוע נקט הגר"א לשון נתינה בעניינם של המוחין?

בפסקה קמו, המשכה של פסקה קמב, מבאר הגר"א כי המוחין הם 'מתנת חנם', וכי טעם נתינתם לא נודע למשה רבנו, 'וזהו מ"ש וחנותי את אשר אחון, ורחמתי כו', ולא נגלה למרע"ה, ואמרו, אוצר של מתנת חנם כו', 'שהוא במתנת חנם, ואמרו, ואתחנן כו', אין כו'. מדוע קרא הגר"א למוחין 'מתנת חנם'? על כך נענה בהמשך סעיף זה.

ממשיך הגר"א ומדגיש כי הזכרת י"ג מידות היא תפילת האדם שהקב"ה יעשה למענו, 'והוא סוד התפלות שיעשה למענו ית', וז"ס י"ג מדות והזכרתן. שורות אלו ממשיכות את הנאמר בשורות הקודמות להן כי 'ג' עליונות... שהן פועלים לפי רצונו ית"ש בעולם, לא לפי המעשה' |קמב|, והן פועלות 'לפי התכלית לו ית' |קמב|.

עוד כתב הגר"א בפסקה קמז כי 'אין השגה בג' עליונות, שא"י סבת הגלותן. שורה זו ממשיכה את הנאמר בשורה הקודמת לה כי 'ג' עליונות אינן פועל'ין לפי מעשי ב"א' [קמב]. המשפט, 'זו"ס י"ג מדות והזכרתן' [קמז], יתבאר להלן סעיף רב.

קמז | ליקושים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לט ע"ב

=	פסקה זו היא המשכה של פסקה קמב
א	וזהו מ"ש וחנותי את אשר אחון, ורחמתי כו',
ב	ולא נגלה למרע"ה,
ג	ואמרו, אוצר של מתנת חנם כו'.
ד	והוא סוד התפלות שיעשה למענו ית',
ה	וז"ס י"ג מדות והזכרתן.
ו	וז"ס שאין השגה בג' עליונות,
ז	שא"י סבת הגלותן,
ח	שהוא במתנת חנם,
ט	ואמרו, ואתחנן כו', אין כו'.

לימד הגר"א כי המוחין הם 'מתנת חנם'. לא כך לימדו המקובלים שקדמו לו. הם לימדו כי האדם בתפילתו ובמצוותיו גורם להמשכת המוחין בפרצופי האצילות. נביא מקצת מן המקצת מדבריהם. כתב ר' חיים ויטל.

והנה הז"א המוחין שבו אינם תמיד מתקיימין כנודע, כי הם מסתלקין וחוזרין בסוד תוספת... והנה בכל פעם שרוצין להמשיך להם מוחין צריך שתחלה יזדווג או"א ומשם ימשכו המוחין לזו"ן, אמנם בזווג ההוא צריך שיעלו זו"ן מ"ן. וענין העלאתן מ"ן הוא המוח שלהם שהם בחי' נשמה הפנימים שלהם, והנה קודם שיעלו בסוד מ"ן צריכין לקבל הארה מלמעלה, וא"א לקבלם אם לא ע"י זווג או"א... אך הזווג הפנימי צריך שיקבלו גם או"א מאורות עליונים מהם, ומהם ממשיכין למה שהוא צורך להמשיך נשמות חדשות שהוא בחי' הפנימים. ונמצא שגם א"א מזדווג עם נוקבא תחלה, והוא ממשיך לאו"א, וכן א"א עצמו גורם זווג לעתיק, וכן זה מזה עד רום המעלות (דרך עץ חיים, עריכת ר' מאיר פופרש, שער מוחין דצלם, שער כג, פרק ו).

והטעם הוא, שבכל תפלה ותפלה, ובכל קריאת שמע וקריאת שמע, נתבררים בירורים חדשים, ונמשכים גם כן מלמעלה מוחין חדשים, מה שלא נעשה מעולם בשום תפלה או קריאת שמע אחרת... נמצא, כי בכל תפלה ותפלה באין מוחין חדשים ובירורים חדשים, ואחר התפלה הם חוזרים ומסתלקין מהן... ואמנם אחר שנחרב בית המקדש בעונותינו, נסתלקו המוחין מזו"ן, ולכן אנו צריכין להתפלל תמיד בכל יום, כדי להחזיר למקומן את המוחין כדי שיזדווגו זו"ן. אבל קודם שנחרב, היו זו"ן פב"פ זיווגיהו לא

פסיק, וכמעט שלא היינו צריכין להתפלל, כי לא היה בהם חסרון, ולא היו צריכין אל תפילתנו, כדי להמשיך מוחין לזו"ן לזווגם פב"פ, כי מעולם לא היו מסתלקין המוחין מהם (פרי עץ חיים, עריכת ר' מאיר פופרש, שער התפלה, פרק ז).

הרי כי עתה בק"ש אנו צריכים תחלה להשלים מוחין דיניקה, ואח"כ להמשיך מוחין דגדלות, גם אנו צריכין אל דבר א' והוא הנ"ל, כי הנה כל המוחין דזו"נ שהם הבנים, כולם נמשכים מהאבות שהם או"א, וא"כ אנו צריכים תחלה לזווג לאו"א, וע"י זיווג או"א יורדין המוחין הנ"ל אל הזו"ן, גם אנו צריכין אל דבר אחד והוא להעלות מ"ן אל או"א כדי שיזדווגו, והנה כל אלו הדברים נעשים ביחד (שם, שער קריאת שמע, פרק ה).

אמנם ענין הדבר הוא צריך שתדע, הלא כבר ביארנו כי קודם חורבן הבית כמעט שלא היו צריכין להתפלל, כי לא היה חסרון בז"א עם נוקבא, ותמיד היו פב"פ, ולא היו צריכין למעשה ידינו ותפילתנו להמשיך מוחין לזו"נ לזווגם פב"פ, כי לעולם לא היו מסתלקין אלו המוחין מן הז"א. אמנם, אחר החורבן, שנחרב בהמ"ק בעונותינו, נסתלקו המוחין מן זעיר ונוקביה, לכן אנו צריכין להתפלל ולחזור המוחין אל מקומם כדי לזווג זו"נ (שם, שער תיקון חצות, פרק א).

[צא] זעיר אנפין: גמול ושכר לפי מעשי האדם

בסעיף הקודם הבאנו את דברי המקובלים כי האדם בתפילתו ובמצוותיו גורם להמשכת המוחין בפרצופי האצילות. הלכנו אל כתבי הגר"א בקבלה וביקשנו גם בהם את ההוראה כי יכול האדם בתפילתו ובמעשיו להמשיך את המוחין בפרצופי האצילות, ואת ההדרכה כיצד הוא יכול לעשות זאת. ביקשנו, אך לא מצאנו. בכל כתביו בקבלה לא כתב הגר"א כי האדם בישראל יכול בתפילתו ובמעשיו להמשיך את המוחין. אלא שלא נמנע הגר"א מלהזכיר את תיקון המוחין ואת דרכי הוספתם באצילות, כמובא להלן פרקים מג-מט, וכן בפרקים נוספים. מעתה צריכים אנו לשאול: על פי שיטת הגר"א, מי נותן את המוחין? מי מוסיף אותם באצילות?

מקורם של המוחין הוא בראש האצילות, בספירות העליונות. מדברי הגר"א, שהבאנו בסעיף פח ובסעיף זה, עולה כי שלוש הספירות העליונות הן למעלה מהנהגה; כי הספירות העליונות אינן פועלות לפי מעשי האדם אלא רק לפי רצונו של הקב"ה; כי הוספת המוחין באצילות היא מתנת חיים; כי התפילות שאדם יכול לגרום בהן להוספת המוחין הן למען הקב"ה, ולא למען האדם. הלומד דברי הגר"א אלה יכול להגיע למסקנה כי אין בידו של האדם להשפיע על תיקון המוחין ועל הוספתם בפרצופי האצילות. אלא שבפסקאות נוספות כתב הגר"א כי למעשי האדם יש השפעה על הופעת המוחין שבראש זעיר אנפין, 'רק ג"ר של ז"א הן תולין במעשה התחתונים כידוע' [קמח], 'ולכן ז"א נקרא ו"ק, כי אותן שבאו בעולם הקדם בתחילת הבריאה, אותן אינן נחסרין, אבל מה שבאו אחר התיקון תלוי ע"י מעשה התחתונים. וכן במלכות נקודה אחת בה בקביעות, ותשעה תלוי כנ"ל' [קמט]. כיצד יהלמו המשפטים הללו את דברי הגר"א על המוחין שהם מתנת חיים?

קמח | ביאור זוהר ח"א מא ע"ב, דף יא ע"ד

= פסקה זו היא חלק מפסקה סג
 א רק ג"ר של ז"א הן תולין במעשה התחתונים כידוע,
 ב והם ג"ר, נח"י,
 ג שמשיג ז"א.

קמט | ביאור ספרא דצניעותא, דף ג ע"א

= פסקה זו היא חלק מפסקה רלה
 א ולכן ז"א נקרא ו"ק,
 ב כי אותן שבאו בעולם הקדם בתחילת הבריאה, אותן אינן נחסרין,
 ג אבל מה שבאו אחר התיקון תלוי ע"י מעשה התחתונים.

עיינו בפסקאות קמח-קמט וראינו כי בבואו לתאר את הופעת המוחין נקט הגר"א את הפועל 'תלה' – 'תולין במעשה התחתונים'. הפועל 'תלה' מיוחד לגר"א, והוא לא ימצא בכתבי המקובלים. הם השתמשו בפועל 'משך', כפי שהובא לעיל סעיף צ.

מה בין 'משך' ובין 'תלה'?

'משך' משמעו – פעולתו של האדם, בתפילתו ובמעשה מצוותיו, ממשיכה את המוחין. האדם בישראל מכוון בתפילתו למשוך מהאצילות את המוחין ואת השפע אל עולמנו. ישראל קשורים אל הספירות כחוליותיה של השלשלת, וכשהם מנענעים את החוליה התחתונה מתנענעת גם החוליה העליונה, וכך מושכים הם את השפע ממעלה למטה.

'תלה' משמעו – הופעת המוחין מותנית בטיבן של פעולות האדם, אם טובות הן אם לאו. הופעת המוחין איננה פעולה ישירה של האדם, אלא תוצאה עקיפה של מעשיו – המוחין יופיעו רק אם מעשי האדם ימצאו ראויים וצדיקים. המוחין ניתנים לאדם כגמול וכשכר על עבודתו, אך אינם מסורים לכוחו, לפעולתו וליכולתו.

הווי אומר, האדם אינו ממשיך את המוחין, אבל נתינת המוחין אל האדם תלויה במעשיו. הכיצד? הופעת המוחין היא מתנת חיים של ג' ספירות העליונות, שהן למעלה מהנהגת האדם ואינן תלויות במעשיו אלא פועלות לפי רצונו של הקב"ה; אבל נתינת המוחין אל הספירות התחתונות תלויה במעשי האדם, שהרי אל הספירות התחתונות מגיעים מעשי האדם, והן בוחנות את האדם, מנהיגות אותו וגומלות לו כפי מעשיו וכפי התנהגותו.

משמעותם של המוחין על פי שיטת הגר"א תתבאר להלן סעיף קסז וסעיף קעב.

ההבנה כי הופעת המוחין תלויה בבחינת מעשי האדם, וכי המוחין ניתנים לו כגמול על עבודתו, נמצאת ביסוד הבחנתו של הגר"א בין הנהגת אריך אנפין ובין הנהגת זעיר אנפין –

הנהגת אריך אנפין אינה תלויה במעשי האדם, 'אין תלוי במעשה התחתונים' |קמד|, שהרי אריך אנפין הוא 'למעלה מן הטבע, ובחסד, כמ"ש וחנותי כו" |קמה|. וכן, להלן סעיף פח, 'ג' עליונות אינן פועלין לפי מעשי ב"א, שהן למעלה מהנהגה, והן רחמים גדולים, שהן פועלים לפי רצונו ית"ש בעולם, לא לפי המעשה' |קמב|.

הנהגת זעיר אנפין תלויה במעשי האדם, 'הנהגת ז"א הוא לפי מעשה התחתונים' |קמה|, כי זעיר אנפין שופט את האדם על מעשיו, והוא 'משלם לאיש כפעלו' |קמו|, ונאמן לשלם לו כגמולו, 'ז"ק הן סדר ההנהגה לפי מעשה ב"א, ולכן נקרא מהימנותא, כמ"ש האל הנאמן שומר כו', ואמרו אני ה' נאמן כו" |קנה|.

[צב] שיטת הגר"א (טו): הקומה שלמעלה משתי הקומות

דברי הגר"א על מעמדן של הספירות העליונות באצילות, שהובאו בפרק זה, דומים לדבריו על מעמדה של הנשמה בקומת אדם, שהובאו לעיל פרקים יא-יב.

א. למעלה מן ההנהגה.

כך כתב הגר"א על הספירה העליונה. 'ג' עליונות אינן פועלין לפי מעשי ב"א, שהן למעלה מהנהגה... שהן פועלים לפי רצונו ית"ש בעולם, לא לפי המעשה' |קמב|. 'למעלה בע"ק אין תלוי במעשה התחתונים' |קמד|. 'הנהגת א"א הוא למעלה מן הטבע, ובחסד, כמ"ש וחנותי כו', וממנו הנסים, ובלא זמן' |קמה|.

וכך כתב הגר"א על הנשמה. 'הנשמה שלו למעלה, חלק אלוק ממעל' |סב|, 'אבל הנשמה עצמה, שהיא ג"ר עצמן, אינן באים באדם כלל, והן אלקות, וז"ס איש האלקים' |סו|. 'זכן באדם הנשמה נעלמת מאד' |סז|, 'שכל ג"ר במקורן נעלמים' |סז|.

ב. מתנת חנינם.

כך כתב הגר"א על הספירה העליונה. 'זו"ס שאין השגה בג' עליונות, שא"י סבת הגלות, שהוא במתנת חנם, ואמרו, ואתחנן כו', אין כו" |קמז|. המוחין הם 'מתנת חנם', וכי טעם נתינתם לא נודע למשה רבנו, 'זהו מ"ש וחנותי את אשר אחון, ורחמתי כו', ולא נגלה למרע"ה, ואמרו, אוצר של מתנת חנם כו" |קמז|.

וכך כתב הגר"א על הנשמה. 'זאשה משכלת, הנשמה... אבל דרגא השלישית הנשמה... אות הראשונה מהשם... מתת אלהים היא' |עא|.

•

לעיל, סעיף מז, סעיף פב וסעיפים פד-פז, אספנו את דברי הגר"א שהבאנו בפרקים ג-כג על מהלך האצילות, ומצאנו כי הם מצטרפים לשתי קומות שלמות – קומת השמים וקומת הארץ. בפרק זה הוספנו דברים שכתב הגר"א על הנהגתה של האצילות ועל הספירות העליונות אשר בה, ומהם עולה כי למעלה משתי קומות אלו בנויה קומה נוספת בבניינה השלם של האצילות.

הקומה שלמעלה משתי הקומות.

א. השם הנעלם.

זכר השמות שקודמין לו, אק"ק ושאר השמות, הן טפלין לו, אע"פ שהן גבוהין יותר ממנו. והענין כי כל מה שיותר נעלם אין לו שם, עד שא"ס אין לו רמז לא בהרהור ולא במחשבה... וכל השמות עד ז"א הם אינן שמות בעצמן |ה|. זכר השמות מורין כן, אק"ק, שאהיה אח"כ ולא עכשיו |ה|. 'משא"כ בע"ק שאין נגלה כלל, וז"ש טמיר וסתים, טמיר בעצמו ואף ע"י אחר' |ו|. 'שלמעלה ממנו אין נגלה המציאות' |ו|. 'אבל ע"ק נקרא אק"ק, אתגלה למטה, אבל כאן איני נגלה' |ו|.

ב. אין.

'כתר שנקרא אין, שאף מציאותו לא מושג' |כח|. 'כתר נקרא אין, שאפי' מהותה לא ידיע' |כט|. 'שבע"ק הן סתומין ואינן נמצאין, שע"ק נקרא אין, שאפילו מציאותו אין משיגין' |ל|. 'הכתר נעלם, שנקרא אין לרוב העלמו' |לא|. 'שע"ק נקרא טמיר דטמירין' |לה|. 'המחשבה סתימאה, שהוא כ"ע, שאין מתגלה כלל אפי' מציאותה, ולכן נקרא אין' |לז|. 'נעלם מעיני כלי, 'התחלת האצילות בטמירו' |כד|.

ג. עתיקא קדישא.

'ג' עליונות אינן פועלין לפי מעשי ב"א, שהן למעלה מהנהגה... שהן פועלים לפי רצונו ית"ש בעולם, לא לפי המעשה' |קמב|. 'למעלה בע"ק אין תלוי במעשה התחתונים' |קמד|. 'הנהגת א"א הוא למעלה מן הטבע, ובחסד, כמ"ש וחנותי כו', וממנו הנסים, ובלא זמן' |קמה|. 'אין השגה בג' עליונות, שא"י סבת הגלותן, שהוא במתנת חנם' |קמז|.

•

מהי הקומה שלמעלה משתי הקומות?

לעיל, סעיף פז, ראינו כי הגר"א מבחין בין שתי קומות במהלך האצילות – הקומה המגלה את הדברים האלוהיים אל עם ישראל והקומה המגלה את הדברים האלוהיים בתוך עם ישראל. מעל שתי קומות אלה קיימת קומה נוספת –

הקומה שלמעלה משתי הקומות היא הקומה שאינה מתגלה אל עם ישראל.

הקומה הטמירה והנעלמה.

קומת האין, מהותה לא נודעת ומציאותה אינה מושגת.

קומת ההנהגה שלמעלה מן ההנהגה, כי היא נוהגת לפי רצונו של הקב"ה ולא לפי מעשיהם של ישראל.

הקומה שממנה נובעים הנסים, וממנה ניתנת מתנת חנם לישראל.

[צג] **בין הגר"א ובין כלל המקובלים: אריך אנפין וזעיר אנפין**

בסעיפים הקודמים הבאנו את דברי הגר"א על דרכי הנהגתו ופועולתו של אריך אנפין – זעיר אנפין הוא ההנהגה, ואילו אריך אנפין הוא 'למעלה מהנהגה' |קמב|; אריך אנפין פועל לפי

התכלית לו ית' וילפי רצונו ית"ש, ולא ילפי מעשי ב"א' |קמב|; למעלה בע"ק אין תלוי במעשה התחתונים... כי מעשה התחתונים ותפלתם אין מגיע רק עד ז"א כידוע' |קמד|; 'סוד התפלות שיעשה למענו ית' |קמז|.

לא כך לימדו כלל המקובלים. הם ראו את האצילות כמערכת אחת, שיש בה שתי הנהגות – הנהגת הספירות התחתונות בחסד ובדין וברחמים, והנהגת הספירות העליונות ברחמים גמורים. הם הורו שאדם יכול להתפלל ולפתוח שערי רחמים גמורים שבספירות העליונות. כתב ר' יוסף ג'קטילה.

דע כי פעולת השם העליון שהוא אהי"ה הוא פעולת הרחמים הגמורים, והוא השם המטיב והנותן מתנת חיים ומרחם שלא מצד הדין אלא מצד הרחמים הגמורים, כמו שאמר וקראתי בשם יהו"ה לפניך וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם... הכול כפי הרצון שאין בו ידיעה לכל נברא... דע כי השם יתברך תיקן במרכבה כמה בתי דינים קבועים לדון בהן הבריות... שכל בני העולם נדונים בבית דין הגדול העומד בין שם יהו"ה ובין שם אלהים, והיאך דנים את האדם על כל מעשיו... בשעה שיש צדיק בעולם שהוא ראוי להתבונן בתפילתו ולהתבונן עד עולם הרצון והרחמים, אף על פי שנגזרה גזירה בבית דין של מעלה, כשאותה תפלה של אותו צדיק עולה עד הכת"ר אזי נפתחים שערי עולם הרחמים, וכשיפתחו, כל אותם הדינים שנגזרו מתבטלים לפי שמאורות הרחמים הופיעו, ונתמלאו כל הספירות רחמים ומיני שפע ברכה ואצילות, ואין בכל הספירות באותה שעה מקום שיהיה מחזיק דין ואין שם מידה מחזקת כעס ורוגז, לפי שהאל עומד בשמחה וברצון, ועברו כל פני זעם ונתהפכו כל בעלי הדין לרחמים (שערי אורה, שער עשירי, דף ק ע"א).

כתב ר' משה קורדובירו.

אמנם הקבלה הכרחנו היות הכתר תכלית הרחמים, כדכתיב (דניאל ז ט) ועתיק יומין יתיב לבושיה כתלג חוור. ואין שפעו אלא רחמים פשוטים, ואיהו יתיב על כורסיא דשביבין דנור לאכפייא לון... אמנם גבורה שבכתר היא להפך, להכניע הדין, והיא מצחא דמלכא, כי בהתגלות מצח הרצון הדין מתבטל... הנה בהיות הענין רחמים גמורים ושמים זכו לפניו הוא מתגלה במדותיו גלוי עצמי עד שכולם מתיחדות תכלית היחוד (פרדס רמונים, שער ה, פרק ג).

כך כתב האר"י.

נמצא כי התיקון והקלקול תלוי בז"א, כי כאשר יתקן עצמו ז"א, וזה על ידי קול צעקת התחתונים כי שבו מדרכם הרעה, יאיר אליו א"א ויסתכל בו בעין טובה ויתבטלו הדינים, וההפך ח"ו בהפך. ונמצא שהתפלות והצעקות עריו יבאו, והוא מתתקן על ידם לקבל שפע מא"א, אבל א"א לא משתני ולא אשתני כלל. ונמצא שאזן א"א לצורך ז"א היא לשמוע קולו ולהאיר אליו (פירוש ספרא דצניעותא מאת האר"י עצמו, שער מאמרי רשב"י דף כה ע"ד; קבלת האר"י, כרך שני, עמ' 972).

כתב ר' חיים ויטל.

הנה א"א יש לו שערות רישא שהם חוורתא והנימין הנמשכים מאחוריו, ויש לו שערי דיקנא הנמשכין מלפניו, ומקום סיום ב' בחי' אלו הם עד טבורא דלבא... ומשם ולמטה מלביש ז"א את שארית א"א (ואו"א)... ומהם נמשכין חיות ושפע אל שערות דרישא דז"א, שאע"פ שהם שערות והם דינין, עכ"ז להיותן שערות דא"א הם יותר רחמים גמורים מן הרחמים דז"א (דרך עץ חיים, עריכת ר' מאיר פופרש, שער יג, פרק ה, כלל א).

כתב ר' משה חיים לוצאטו.

א"א הוא הנהגת החסד, וז"א הנהגת הדין. ולא שאין חסד בז"א, אלא שהדין פועל, מה שאין כן בא"א שהדין נמתק. וע"כ נקרא לא"א הנהגת החסד, ולז"א הנהגת הדין (כללים שניים, כלל ד, עמ' ריז).

ענין א"א וז"א, שהא"א בסוד ההטבה הגמורה שאינו כי אם מיטיב, ואעפ"כ ממנו יוצא ז"א שהוא בסוד המשפט כי הוא נולד מענינו ממש... א"א כל ענינו אינו אלא להיטיב בסוד היחוד המחזיר כל רע לטוב כידוע, שבספירות עצמם יש ענין זה לצורך קיום העולם, שאם לא היתה ההנהגה בנויה על זה, והיה העולם מתנהג תחת הנהגת המשפט מצד הספירות לא היה קיום לעולם מפני הרשעים, לפיכך הקדימה המחשבה העליונה ועשתה בספירות עצמם, מלבד ענין הקו הנמצא בכל מקום, עשתה א"א, שהוא סוד מה שיהיה בסוף הכל, שהספירות עצמם יהיו מתוקנות בדרך היחוד (קל"ח פתחי חכמה, פתח צב, עמ' רנג, ופירוש, חלק ב, הבחנה ב).

אריך אנפין וזעיר אנפין... הם מידת אהבתו ית' ומידת מוסר משפטו. וכל הענינים הנבחנים בז"א הם מה שיש להבחין במידת משפטו ית', וכל הנבחנים בא"א הם מה שיש להבחין באהבתו ית'. והמיתוקים שעושה א"א לז"א הם מה שאהבתו ית' ממתקת מוסרו, כענין האב המכה את בנו, שאינו מכהו אלא באהבה המסותרת בלבו. ויש המיתוקים המעבירים הדין לגמרי, כגון גילוי מצח הרצון... והם מה שהאהבה שבחיק האב גורמת לו לעשות עם בנו, שגורמת לו שאפילו בשעה שמכהו לא יכהו מכת אויב, ועוד גורמת לו לעבור על שורת הדין לגמרי לפעמים כשהשעה צריכה לכך (כללים תצ"ד, כלל כא).

פרק עשרים ושבעה

ו' קצוות: הנהגת העולם הבא והנהגת העולם הזה

בפרק הקודם הבאנו את דברי הגר"א על אריך אנפין, שהוא למעלה מההנהגה ופעולתו אינה תלויה במעשי האדם אלא לפי רצונו של הקב"ה. בפסקאות שיובאו בפרק זה מתאר הגר"א את הנהגת זעיר אנפין, שהוא מנהיג את האדם על פי מעשיו. שני זמנים בהנהגה זו – זמן העולם הבא, בו מנהיגות ספירות חסד, גבורה ותפארת, כל אחת לעצמה ולבדה, שהרי בעולם הבא ייתן הקב"ה לאדם את גמולו כפי המגיע לו; זמן העולם הזה, בו מנהיגות ספירות נצח, הוד ויסוד, ממוזגות זו בזו, שהרי בעולם הזה בוחן הקב"ה את האדם ומנסה אותו, ועל כן אין הוא נותן לו את גמולו כיאה לו.

[צד] כללי ההנהגה: לפרקים ובכל זמן

לעיל, סעיף פח, הבאנו את דברי הגר"א כי הנהגת הקב"ה את ישראל בעומדם על ים סוף היתה בעתיקא קדישא, והוא אינו תלוי במעשה התחתונים ואינו שומע את תפילתם, ז"ש ויסעו דיקא, ר"ל שישראל כולם צעקו אל ז"א, אמר ויסעו מהאי אתר... כי למעלה בע"ק אין תלוי במעשה התחתונים | קמד|. בפסקה קנ מרחיב הגר"א את ביאורו להנהגת הקב"ה – הן בקריעת ים סוף הן בכל זמן, הן בעולם הזה הן בעולם הבא.

[קנ] ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא רצניעותא, דף לח ע"ב-ע"ג

- = פסקה זו היא המשכה של פסקה קסד
- = חלק מפסקה זו נמצא גם בפסקה קנג
- א והוא ג' כללי ההנהגה,
- ב חד"ר, להנהיג לאומה או לאדם פרטי,
- ג לפי המשפט והצדק.
- ד וזה אינו אלא לפרקים,

- ה כמו בפרעה בים סוף,
ו ואף לצדיקים, ואתחנן אל ה'.
ז וכן חסד,
ח אבל הוא יותר בזמן,
ט והוא לישראל בים סוף, שנא' מה תצעק אלי כו', ואתם תחרישון, והבן מאד.
י והנהגתם במדבר ולכל אדם.
- יא אבל הנהגת העולם בכל זמן
יב הוא ברחמים,
יג והן ו"ק,
יד ג' כלילין בג'.
טו ג', מתנהג העליונים שם,
טז בחסד גמור או בדין גמור או ברחמים גמורים.
יז וכן בעה"ב,
יח בגן עדן העליון וגיהנם ובינונים.
יט אבל התחתונים בעה"ז א"א בכלם,
כ ולכן ג' אחרות בנה"י,
כא כולם ממוזגים.
= המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קסה

בפסקה קנ קובע הגר"א כי על שלושה דברים עומדת הנהגת האצילות – על החסד, על הדין ועל הרחמים. אלו הם ג' כללי הנהגה, חד"ר'. שלושה כללים אלו נוהגים בארבעה אופנים שונים, המתאימים לארבעה פרקי זמן שונים.

א. לפי המשפט והצדק, לפרקים.
'חד"ר, להנהיג לאומה או לאדם פרטי, להנהיג לפי המשפט והצדק. וזה אינו אלא לפרקים, כמו בפרעה בים סוף, ואף לצדיקים, ואתחנן אל ה"י.

ב. חסד, יותר בזמן.
'וכן חסד, אבל הוא יותר בזמן, והוא לישראל בים סוף, שנא' מה תצעק אלי כו', ואתם תחרישון, והבן מאד. והנהגתם במדבר ולכל אדם'.

ג. רחמים, עולם הבא. חסד גמור או דין גמור או רחמים גמורים.
'אבל הנהגת העולם בכל זמן הוא ברחמים, והן ו"ק, ג' כלילין בג'. ג', מתנהג העליונים שם בחסד גמור או בדין גמור או ברחמים גמורים. וכן בעה"ב, בגן עדן העליון וגיהנם ובינונים'.

ד. רחמים, עולם הזה. חסד, דין ורחמים – ממוזגים.
'אבל הנהגת העולם בכל זמן הוא ברחמים, והן ו"ק, ג' כלילין בג'... אבל התחתונים בעה"ז א"א בכלם, ולכן ג' אחרות בנה"י, כולם ממוזגים'.

שני האופנים הראשונים מתפרשים יפה על פי דברי הגר"א שהובאו לעיל סעיפים פח-פט. בזמן קריעת ים סוף הנהיג עתיקא קדישא את עם ישראל, וכיוון שלמעלה בע"ק אין תלוי במעשה התחתונים' |קמד|, הרי שהקב"ה נוהג על פי רצונו לבדו, ג' עליונות אינן פועלין לפי מעשי ב"א, שהן למעלה מהנהגה... שהן פועלים לפי רצונו ית"ש בעולם, לא לפי המעשה' |קמב|. עוד כתב הגר"א כי הנהגת א"א הוא למעלה מן הטבע, ובחסד, כמ"ש וחנותי כו', וממנו הנסים, ובלא זמן' |קמה|.

הנהגה זאת, שאינה תלויה במעשי ישראל אלא של רצון הקב"ה לבדו, מתגלה לפרקים ונוהגת על פי המשפט והצדק לבדם – כליה לפרעה ומתנת חיים לצדיקים, כמו בפרעה בים סוף, ואף לצדיקים, ואתחנן אל ה' |קנ|. הנהגה זאת, שהיא למעלה מן הטבע וממנה הנסים, פועלת יותר בזמן אבל לא בכל זמן, וזוהא לישראל בים סוף, שנא' מה תצעק אלי כו', ואתם תחרישו' |קנ|.

שני האופנים האחרונים מתפרשים יפה על פי דברי הגר"א שיובאו בסעיף הבא.

[צה] מידות פשוטות ומידות ממוזגות: הנהגת העולם הבא והנהגת העולם הזה

לעיל, סעיפים פח-פט, הבאנו את דברי הגר"א כי הנהגת בני האדם היא בזעיר אנפין. בשתי הפסקאות הבאות מבחין הגר"א בין שתי הנהגות בזעיר אנפין – הנהגה בעולם הבא והנהגה בעולם הזה.

הנהגה בעולם הבא היא בשתי 'מדות הפשוטים' – החסד נוהג לבדו והדין נוהג לבדו, זע"ב מתנהג בב' מדות הפשוטים, ג"ע כולו חסד וגיהנם כולו דין' |קנא|. הנהגה זאת נובעת ממהותו של העולם הבא – הקב"ה נותן לאדם את גמולו כפי המגיע לו, 'בעוה"ב, טובה שמורה כו', ועל כן כל מידה נוהגת לעצמה, י"ה, ימינא ושמאלא, הן מנהיגי עוה"ב, ג"ע וגיהנם, כי המים והאש הן מנהיגי עוה"ב, גן עדן בנהר, וגיהנם באש' |קנב|.

הנהגה בעולם הזה היא 'בשתי מדות הממוזגות' – החסד והדין ממוזגים זה בזה, זע"ב, א"א להתנהג לא בחסד גמור ולא בדין גמור, אלא בשתי מדות הממוזגות, והן יום ולילה, שמתנהג העולם בהן' |קנא|. הנהגה זאת נובעת ממהותו של העולם הזה – הקב"ה בוחן את האדם ומנסה אותו, ועל כן אין הוא נותן לו את גמולו כיאה לו, זע"ב, הוא בחילוף, השוב מבחין את הרע, ר"ל שבוחר לרשע ונותן לו טובה, וצדיק להיפך, והוא הנסיון כידוע' |קנב|. טעם נוסף להנהגת העולם הזה במידות ממוזגות הוא אי יכולתם של ישראל לעמוד ברוב טובה או ברוב פורענות, אבל בעולם הזה, השפעת כו', כעסת כו', והן ממוזגים, כידוע וכמ"ש' |קנב|.

א קנא | ביאור זוהר ח"ג קנו ע"ב, דף יד ע"ג

- א הנה ידוע שהנהגה הוא בדין דרגין, גבור וחלש רך וקשה,
- ב חסד ודין ורחמים,
- ג שהוא חסד ממוזג בדין, ודין ממוזג בחסד,
- ד שהם חג"תם,

- ה ד' אותיות הויה.
ו והנה העוה"ז, א"א להתנהג לא בחדס גמור ולא בדין גמור,
ז אלא בשתי מדות הממוזגות,
ח והן יום ולילה, שמתנהג העולם בהן.
ט ועד"ב מתנהג בב' מדות הפשוטים,
י ג"ע כולו חסד,
יא וגיהנם כולו דין.
יב והן ד' יסודות,
יג ג"ע מים, שכל צחצוחא ועינוגא דלהון בנהר, כמ"ש בפ' ויקהל, וכן בטלא קדישא,
יד וגיהנם אש.
טו והעוה"ז מתנהג ברוח ועפר,
טז שכל חיות האדם הוא ברוח,
יז ומיתתו והפסדו בעפר, ואל עפר תשוב.

פסקה קנב מצטטת את ספר יצירה, פרק ו משנה ד: גם את זה לעומת זה עשה אלהים. טוב לעומת רע, רע לעומת טוב. טוב מטוב, רע מרע. הטוב מבחין את הרע, והרע מבחין את הטוב. טובה שמורה לטובים, ורעה שמורה לרעים.

עוד מצטטת פסקה קנב את מסכת תענית, דף כג ע"א: ואמר לפניו, רבש"ע עמד ישראל שהוצאת ממצרים, אינן יכולין לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות, כעסת עליהם אינן יכולין לעמוד, השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד, יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם.

קנב | ביאור ספר יצירה, דף כא ע"א-ע"ב

- א ואמר הטוב מבחין כו', טובה שמורה כו'.
ב כי ד' בחי',
ג ב' האמצעים, ו"ה,
ד הן המתנהגים בעוה"ז, ו"תגל ה"ארץ.
ה י"ה, ימינא ושמאלא,
ו הן מנהיגי עוה"ב, ג"ע וגיהנם.
ז אבל בעולם הזה, השפעת כו', כעסת כו',
ח והן ממוזגים, כידוע וכמ"ש.
ט כי המים והאש הן מנהיגי עוה"ב,
י גן עדן בנהר, וגיהנם באש,
יא וכאן בחיים ומות, רוח ועפר.
יב ובעוה"ז הוא בחילוף, הטוב מבחין את הרע,
יג ר"ל שבוחן לרשע ונותן לו טובה, וצדיק להיפך,
יד והוא הנסיון כידוע.

- טו וזהו א"ת ב"ש כו', ולהיפך,
 טז אבל בעוה"ב, טובה שמורה כו',
 יז א"ל ב"ם.
 יח וזהו, את זה לעו"ז, כנ"ל,
 יט שימינא ושמאלא מתנהגים העוה"ב,
 כ וכאן הוא בהיפך, הטוב מבחין כו'.

[צו] ג' כלילין בג': הנהגת העולם הבא והנהגת העולם הזה

בסעיף הקודם הבאנו את דברי הגר"א על הנהגת העולם הבא והנהגת העולם הזה. כדברים האלה כתב הגר"א גם בפסקאות הבאות, בתוספת הבחנה מדויקת בין הספירות המנהיגות את העולם הבא ובין הספירות המנהיגות את העולם הזה.
 לעיל, סעיף צד, הבאנו את דברי הגר"א כי שלושה כללים בהנהגה האלוקית, ג' כללי ההנהגה, חד"ר' |קנ|. שם עסקנו בראשה של הפסקה – בהנהגתו של עתיקא קדישא, וכאן נעסוק בסופה – בהנהגתו של שש הספירות הנקראות ו' קצוות.
 הגר"א מורה כי הנהגת העולם בכל זמן' היא בשש הספירות, חג"ת נה"י, אבל הנהגת העולם בכל זמן הוא ברחמים, והן ו"ק, ג' כלילין בג' |קנג|. זהו כללה של ההנהגה, 'בכל זמן', ואותו פורט הגר"א לשתי הנהגות בשני זמנים שונים –
 האחת, הנהגת העולם הבא, היא הנהגת ספירות חסד, גבורה ותפארת, כל אחת לעצמה ולבדה, ג', מתנהג העליונים שם בחסד גמור או בדין גמור או ברחמים גמורים. וכן בעה"ב, בגן עדן העליון וגיהנם ובינונים' |קנג|, זיג' ההנהגה בעה"ב' |קנד|. השנייה, הנהגת העולם הזה, היא הנהגת ספירות נצח, הוד ויסוד, ממוזגות זו בזו, אבל התחתונים בעה"ז א"א בכלם, ולכן ג' אחרות בנה"י, כולם ממוזגים' |קנג|, זיג"ת בעה"ז, והן מתמוזגות' |קנד|. בסעיף הקודם הבאנו את דברי הגר"א כי ההנהגה בספירות ממוזגות נובעת ממהותו של העולם הזה – הקב"ה בוחן את האדם ומנסה אותו, ועל כן אין הוא נותן לו את גמולו כיאה לו, זיבעוה"ז הוא בחילוף, הטוב מבחין את הרע, ר"ל שבוחן לרשע ונותן לו טובה, וצדיק להיפך, והוא הנסיון כידוע' |קנב|. כדברים האלה כתב הגר"א גם בפסקה הסמוכה, זיעוד שהן להיפך, כי עם צדיקים וסביביו כו', ולרשעים משלם כו' |קנד|.

[קנג] ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ב-ע"ג

- = פסקה זו היא חלק מפסקה קנ
 א אבל הנהגת העולם בכל זמן
 ב הוא ברחמים,
 ג והן ו"ק,
 ד ג' כלילין בג'.

ה	ג', מתנהג העליונים שם,
ו	בחסד גמור או בדין גמור או ברחמים גמורים.
ז	וכן בעה"ב,
ח	בגן עדן העליון וגיהנם ובינונים.
ט	אבל התחתונים בעה"ז א"א בכלם,
י	ולכן ג' אחרות בנה"י,
יא	כולם ממוזגים.
=	המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קסה

פסקה קנד מדברת על ג' ברצון, הרצון והחכמה והציור'. שלושה אלו יתבארו להלן סעיף קז, וזהו ג' דברים, רצון ומחשבה וציור' |קסו|.

א קנד | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא רצניעותא, דף לח ע"ג

א	א כבר כתבנו במ"א,
ב	הע"ס, שהן
ג	ג' ברצון, הרצון והחכמה והציור.
ד	וג' ההנהגה בעה"ב.
ה	וג"ת בעה"ז,
ו	והן מתמזגות.
ז	ועוד שהן להיפך,
ח	כי עם צדיקים וסביביו כו', ולרשעים משלם כו',
ט	וז"ש בפ' פנחס רמ"ב א' רמ"ד, דודד שני מדות דילי',
י	והענין שנצח מתנהג לצדיקים, וז"ש נצח ישראל לא ישקר כו'.
=	המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קי וכן בפסקה קנו

בפסקה קנג כתב הגר"א ג' כלילין בג". ביטוי זה מזכיר הגר"א במקומות נוספים, כגון, וזהענין, שמתחלה ו"ק כלולין בחכמה בהעלם, בסוד ג' טפין דנפקין ממוחא, ג' כלולין בג', ואח"כ מצטיירין בבינה בגלוי יותר. וזה בראשית שהוא חכמה נאמר בהעלם, ואח"כ אלקים בינה נאמר בגלוי יותר. וז"ש לקמן הן כל אלה כו' שלש כו', כי ב"פ אלה, תלת כלילין בתלת בתחלה' (ביאור תיקונים מזהר חדש עב ע"ג, דף א ע"א).

מקור הביטוי הוא בזהר, 'אבנין נקיבן הוו סתימאן, תלת רוחין דכלילין בתלת הוו שקיען, ומיין סתימן תחות נוקבי, בשבעין ותרין אתון אתהדרו לאתרייהו' (ח"ב נ ע"א). בספר הזהר נכתב 'תלת רוחין דכלילין בתלת', אבל בכתבי האר"י ותלמידיו נכתב ג' כלילין בג". הגר"א משתמש בלשון שנקטו האר"י ותלמידיו, לא בלשון המקורית בספר הזהר, אבל הוא מפרש את הביטוי בדרך שונה מהדרך שבה פירשוהו האר"י ותלמידיו. כתב ר' חיים ויטל.

כי כבר הודעתיד כי ג' בחי' היה לז"א. א' במעי אמא, כי אז היה ו' זעירא, ג' לבר, והם נה"י דז"א, כי הג' נתעלו למעלה במעי אמא, ושם לא היה רק ג' כלילין בג', פ"י שכבר הודעתיד כי או"א שיעורם עד טבורא דלבא, והם כללות חג"ת דא"א, ואז כאשר נתעלו אלו הג' נה"י למעלה באו"א נכללו בג' דחג"ת של א"א, וז"ס ג' כלילין בג'... כי הנה סוד הזווג ב' דא"א נעשה ביסוד שלו הכולל ימין ושמאל זכר ונקבה, ואמנם להיות מציאת הזו"ן תחתון למטה מאו"א, א"כ הוצרך שיעשה ג"כ זווג זה ע"י או"א, לכן מה עשה, אותן נה"י דא"א שהיו למטה מאו"א נתעלו למעלה באו"א בתוך חג"ת שלהם ולא בחג"ת דא"א עצמו, כי לא נתעלו בסוד מוחין דאו"א רק נתעלו בחג"ת דאו"א, ואז היו שם ג' כלילין בג' (דרך עץ חיים, עריכת ר' מאיר פופרש, שער טז, פרק ה).

וז"ס כונן שמים בתבונה, וז"ס ובתבונה יתכונן, ולכן להיות הנה"י משם, ואינן לא מן הת"ת ולא מן המלכות, ולכן מועילין לשניהן, כי נעשו רגלים לז"א ומוחין למלכות... ג' בחי' היה לז"א. א' בהיותו במעי בינה, כי היה ו' זעירא, ג' כלילין בג', ובחי' המלכות שבו בסוף הו', בסוד פסיעה לבר. ואח"כ כשיצא לחוץ, אז נתפשטו כל הו"ק ו' שלימה, ובסופה סוד המלכות. ואח"כ בקניית המוחין נשלם ל"ס (שם, שער כח, פרק ד).

פרק עשרים ושמונה

ו' קצוות וספירת מלכות: הנהגה והתפעלות לפי מעשה האדם

בפרק הקודם הבאנו את דברי הגר"א על הנהגת העולם הבא ועל הנהגת העולם הזה בשש הספירות. נמשיך עתה בתיאור הנהגתה של ספירת מלכות – היא מתפעלת ממעשי האדם, ובה הנהגת הטבע והנסים הנסתרים.

[צו] ו' קצוות ומלכות: הנהגה והתפעלות לפי מעשה האדם

לעיל, סעיפים פח-פט, הבאנו את דברי הגר"א כי זעיר אנפין הוא המנהיג את בני האדם, וז"א מנהיג |קמב|, 'הנהגת ז"א הוא לפי מעשה התחתונים, ז' כפולות כו" |קמה|, ועל כן 'מעשה התחתונים ותפלתם אין מגיע רק עד ז"א כידוע' |קמד|. כך כתב הגר"א גם בפסקה קנה, ו"ק הן סדר ההנהגה לפי מעשה ב"א.

מהו 'סדר ההנהגה לפי מעשה ב"א? הגר"א ממשיך ומפרש, 'ולכן נקרא מהימנותא, כמ"ש האל הנאמן שומר כו', ואמרו אני ה' נאמן כו". דבריו מכוונים אל דברי חז"ל, 'אני ה' אלקיכם, אני ה' שאמרתי והיה העולם, אני דיין, אני מלא רחמים, אני דיין להיפרע ונאמן לשלם שכר' (ספרא, פרשה ח), ואל דברי רש"י, 'אני ה', נאמן לשלם שכר טוב למתהלכים לפני' (שמות ו ב). 'סדר ההנהגה לפי מעשה ב"א הוא אפוא משפט האדם על מעשיו וקביעת הגמול המגיע אליו. לעומת זעיר אנפין, שבו 'סדר ההנהגה לפי מעשה ב"א, ספירת מלכות 'היא המקבלת עבודת ב"א, והיא מתפעלת לפי מעשי ב"א' |קנה|, 'שהיא התכלית, והיא העה"ז' |קנו|. עניינה של ספירת מלכות התבאר באריכות לעיל פרק כ. פסקה קנה מסתיימת במשפט 'וכך משפיעים אליה ו"ק'. משפט זה התבאר לעיל סעיף סז.

ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לט ע"ב | קנה |

- = פסקה זו היא המשכה של פסקה קפב
- = חלק מפסקה זו נמצא גם בפסקה קח
- א והנה ע"ס אלו הן כללי ההנהגה.

- ב ו"ק הן סדר ההנהגה לפי מעשה ב"א,
- ג ולכן נקרא מהימנותא, כמ"ש האל הנאמן שומר כו', ואמרו אני ה' נאמן כו'.
- ד ומלכות היא המקבלת עבודת ב"א,
- ה והיא מתפעלת לפי מעשי ב"א,
- ו וכך משפיעים אליה ו"ק.
- = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קמב

א קנו | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ג

- = פסקה זו היא המשכה של פסקה קנד
- = פסקה זו זהה לפסקה קי
- א ויסוד הוא הנהגת העולם בכללו.
- ב וזה, שמתחבר בנוקבא,
- ג שהיא התכלית,
- ד והיא העה"ז.
- = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קסט

[צח] שם הוי"ה ושם אלקים: נסים נגלים ונסים נסתרים

לעיל, סעיף לג, סעיף נא וסעיף צז, הבאנו את הבחנותיו של הגר"א בין ספירת תפארת ובין ספירת מלכות. להבחנות אלו מתאימות ההבחנות שכתב הגר"א בשתי הפסקאות הבאות. ספירת תפארת – נסים נגלים נעשין ע"י שם הוי"ה כידוע | קנו |, דורו של משה ע"ה, כל הנהגותיו לא היה ע"פ טבע כלל... כמו יציאת מצרי' וירידת המן והשלו וענני כבוד... הוא היה למעלה מהטבע | קנח |.

ספירת מלכות – הנהגת הטבע... הכל אלקים שופטים והשגחה... הכל נסים נסתרים | קנו |, 'אלהי' מורה על התנהגותו ע"פ הטבע, שהעה"ז מתנהג ע"פ הטבע | קנח |, 'כי המטרוניתא הוא השכינה המנהגת את הארץ ע"פ הטבע | קנח |.

הוסיף הגר"א ולימד, להלן סעיף שיא, כי לאה היא ההנהגה בעת גאולת מצרים וממנה נסים נגלים, ואילו רחל היא ההנהגה בגלות וממנה נסים נסתרים.

גם להלן, סעיף שכז, בדבריו על העתיד לבוא, מבחין הגר"א בין נסים נסתרים ונסים נגלים, 'זהו החסד שמנהיג את כל הדורות, וזן בחסדו כל בשר מקרני ראמים ועד ביצי כנים, אלא שהוא בהסתר פנים, ואין נסים נגלים עד לעתיד, שאז יתגלה בפום אמה | תרז |.

א קנו | ביאור זוהר ח"ג קנו ע"ב, דף טז ע"ד

- א ... והוא הנהגת הטבע,
- ב אבל הכל אלקים שופטים והשגחה,
- ג כי אין אדם נוקף כו', ואפי' ציפרא קלא לית מתציד כו',

- ד אלא שהטבע הוא השליח,
ה כי נגזר על זה להעשיר וזה להעני,
ו שולח השי"ת שזה יאבד וזה ימצא,
ז ואין עושה נס שיברא ממון, ומזה יפירח הממון לשמים, וזהו הטבע.
ח והוא ד"מ שמלך יושב בבית מלכותו, ורואה מרחוק את כל אדם בצד א' ובהמה בצד אחר, והוא שולח לאדם מזונותיו חטים ע"י תחבולות... וכן לבהמה שעורין, והם אינן רואין רק הסיבה הקרובה להם, וסוברים שזה הסיבה הוא מעצמו, ועוד לו רשת פרוסה להביא אותם על מקום הליכתם, וכשהגיע עתם מושך משם הרשת, ונלכד בצוארו ומת, והסכל מדמה בדעתו שמקרה קרה לו, וגם זה הוא ע"י טבע, שמסבב לו מאכל רע, וכמ"ש שמשגרא תנורא קדחה כו'.
ט והן הכל נסים נסתרים,
י ונסים נגלים נעשין ע"י שם הויה כידוע.
יא ונגד זה אמר ג' דברים, ווי לון כו' לון לרוחא, שהוא האדם, אבל בנשמה א"א לומר ווי, שהיא אינה חוטאה אלא מסתלקת מיניה,
יב לכן אמר טב להו כו', כי זה כוונת הבריאה ויהי נועם ה' כו' ומעשי ידינו כוננה כו'.

אדרת אליהו, דברים לג א | קנח |

- א איש האלהי'. בעלה דמטרונית',
ב כי אלהי מורה על התנהגותו ע"פ הטבע, שהעה"ז מתנהג ע"פ הטבע.
ג לכך לא נזכר במעשה בראשית כי אם שם אלהי'.
ד ולכן אמרו רז"ל מזכירין גבורות גשמי' בתחיית המתים, ואמרו מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים לפיכך קבעוה בתחיית המתים.
ה והענין כי הגשמים אינן ע"פ הטבע כלל, כי כל הדברי' שבעולם אומרי' הפלסופים שהוא ע"פ הטבע אף זריחת השמש ושקיעתה, אבל על הגשמי' מודים שאינן ע"פ טבע כלל, כאשר אנו רואים שפעמים לא ירד כלל ופעמים ירד בכל יום ויום, ולכן נקרא גבורות גשמי', שבזה ניכר גבורות ה' יותר מכל הדברי'...
ו נמצא כל העולם מתנהג ע"פ הטבע, כי הוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית,
ז אבל דורו של משה ע"ה, כל הנהגותיו לא היה ע"פ טבע כלל,
ח כמו יציאת מצרי' וירידת המן והשלו וענני כבוד.
ט וזהו מעין עולם העליון שאינו מתנהג ע"פ הטבע.
י ולכן כתיב איש האלהים.
יא ואמרו בזוהר בעלה דמטרוניתא,
יב כי המטרוניתא הוא השכינה המנהגת את הארץ ע"פ הטבע,
יג אבל הוא היה למעלה מהטבע,
יד כמו איש, שהוא למעלה מן האשה בחשיבות.

פרק עשרים ותשעה

האצילות והעולמות הנבראים: ואתה מחיה את כולם

בפרקים הקודמים הבאנו את דברי הגר"א על הנהגת האצילות, מאריך אנפין עד ו' קצוות וספירת מלכות. את הפרקים הללו סיימנו בדבריו על ההנהגה האלוהית על פי הטבע בעולם הזה. דברים נוספים על העולם הזה כתב הגר"א באיגרת שבה יצא נגד החסידים. דבריו קצרים ורמוזים, אבל יש בהם כדי להודיע את המחלוקת היסודית בין הגר"א ובין החסידים בביאור הפסוק 'ואתה מחיה את כלם'.

החסידים לימדו כי האצילות היא חיות ורוחניות אלוהית, וחיות ורוחניות זו מתלבשת בגשמיות ובחומריות שבעולמנו. על כן החיות האלוהית נמצאת בכל הנבראים כולם. על דברים אלו של החסידים קרא הגר"א את הפסוק 'אלה אלהיך ישראל כל עץ וכל אבן', והוסיף כי הם 'מגלים פנים בתורה שלא כהלכה'. הגר"א וכלל המקובלים לימדו כי האצילות היא הכוחות והמידות האלוהיות, והיא מנהיגה את עולמנו. גם הם לימדו שהקב"ה מחיה את הנבראים, אבל חיותם של הנבראים אינה אלוהית.

[צ ט] איגרת הגר"א: ואתה מחיה את כולם

בשנת תקל"ב פרץ פולמוס בין המתנגדים ובין החסידים, ובמהלכו כתבו ושלחו שני המחנות איגרות רבות, ובהן שטחו טענותיהם ופירטו צעדיהם.¹ המתנגדים הזכירו באיגרותיהם את הגר"א, ועל אחדות מהן חתם הגר"א בסופן. באיגרות אלו טענו המתנגדים כי החסידים עוברים על הלכות, משנים את המנהגים ופוגעים בסדרי הקהילות. יוצאת מן הכלל היא איגרת מיום י"א בתשרי תקנ"ז, שהגר"א עצמו כתבה, וגם חתם עליה, ובה יצא נגד משנתם הרוחנית והרעיונית

1 האיגרות נאספו ונדפסו פעמים אחדות. האוסף המלא של האיגרות פורסם בידי מ' וילנסקי, חסידים ומתנגדים, לתולדות הפולמוס שביניהם תקל"ב-תקע"ה, ירושלים תש"ן.

של החסידים. בראש האיגרת נכתב, 'תשובת אליהו קנאי שקנא קנאת ה' צבאות', ובה הוא כתב כי החסידים 'מגלים פנים בתורה שלא כהלכה'.
 שלוש פעמים כתב הגר"א באיגרת זו כי החסידים 'מגלים פנים בתורה שלא כהלכה'. אחת מן הפעמים הללו עוסקת במשמעותם של שני פסוקים המלמדים על מהותם של האצילות ושל העולמות הנבראים, 'ומגלים פנים בתורה שלא כהלכה, בפסוק ברוך כבוד ה' ממקומו, ובפסוק ואתה מחי את כולם' |קנט|.

קנט | איגרת הגר"א, י"א בתשרי תקנ"ז, חסידים ומתנגדים, עמ' 188

- א דור מה רמו עניו, ומילין לצד עלאה ימללו,
- ב אלה אלהיך ישראל כל עץ וכל אבן,
- ג ומגלים פנים בתורה שלא כהלכה,
- ד בפסוק ברוך כבוד ה' ממקומו,
- ה ובפסוק ואתה מחי את כולם.

היכן ראה הגר"א שגילו החסידים בשני פסוקים אלו פנים שלא כהלכה? אלו פירושים מצא הגר"א בספרי החסידים על שני הפסוקים הללו?
 במקומות רבים בספרי החסידים מצאנו את הפסוק 'ואתה מחיה את כלם', ולצדו האמירה כי החיות האלוקית, שמקורה באצילות, ממלאת כל עולמנו. את הפסוק 'ברוך כבוד ה' ממקומו' לא מצאנו בספרי החסידים, ובו נדון להלן סעיף קג.
 נצטט עתה מדברי החסידים על הפסוק 'ואתה מחיה את כלם' – רק מאותם חיבורים שנדפסו לפני שנת תקנ"ז והיו יכולים להיות מונחים לפני הגר"א בעת שכתב את איגרתו נגדם.

ובזה תבין כל המזמור, יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר, כי כל זמן שהד' יסודות שלו ביד צר, אינו שורה בו שם הוי"ה... ואין שורה בו אותו מצוה מרמ"ח מ"ע על אבר מרמ"ח איבריו להשפיע בו חיות הקדושה מן ד' אותיות הוי"ה שהוא המחיה הכל, בסוד ואתה מחיה את כולם (ר' יעקב יוסף מפולנאה, תולדות יעקב יוסף, דף ב ע"ב).
 וצריך להעלות הכל אל שרשו, וזהו השח שיחה בטילה עובר בעשה, שצריך לעשות פעולה תיכף ומיד להעלותו אל שרשו. וזהו אפי' שיחת חולין של ת"ח צריכין לימוד, וזהו מלא כל הארץ כבודו, שאף בע"ז וכל הגילולים יש נצוצות קדושות כגודע מ"א סממני הקטורת, וכתב ואתה מחיה את כולם (ר' דב בער ממזריטש, מגיד דבריו ליעקב, דף כג ע"א).
 וזה צריך האדם שידע בכל עת שמדבר, שכל חיותו ומחשבתו וחכמתו יש בדיבור ההוא... וכן בכ"ד שרואה האדם או נהנה ממנו, וכן בכל הנבראים, רואים חיות הבורא הנמשך בו, כמ"ש ואתה מחי את כולם כמו הקול בהדיבור. אמנם יש עוד חיות יותר עליון ועוד מדרגות יותר גדולות כמ"ש כי גבוה מעל גבוה כו' שממנו נמשך הכל ית' וז"ש במדרש ואתה מחי את כולם ואתה הוא החיות של כולם (ר' שלמה מלוצק, דברת שלמה, פרשת מטות, דף כו ע"א).

מ"ש לשם יחוד קב"ה ושכינתו. הכוונה להביא הת"ת למ', שיתפאר הקב"ה עם המ', דהיינו המדרגה תחתונה עולם הדיבור, שזאת המדרגה מחי' את כל העולמות, כמ"ש בדבר ה' שמים נעשו, ונאמר ואתה מחי' את כולם, והדיבור של הקב"ה הוא תמיד מחי' את כל העולמות (כתר שם טוב, דף ב ע"א).

לדעת את ה' בכל דרכיהם, כי הוא הנותן כח לכל דבר ומחי' ומקיימו כאשר בראו, ומחדש בכל יום וכו', כאשר תחילת הבריאה ברצונו כן עתה מקיימו ברצונו ובכח קיומו כאלו בראו, ומחדש בכל רגע, שאלולי רצונו י"ת כלא היה, ורצונו י"ת הוא המחיה את כולם, ולית אתר פנוי מני', טובב את הכל ובתוך הכל וממלא את הכל (ר' מנחם מנדל מוויטבסק, איגרת הקודש ודברים נחמדים, דף א ע"א).

בהיות ידוע דבר ה' ע"י נביאיו פסוק כל הנקרא וגו', שהוא מלא כל הארץ כבודו, בכל הגשמות חיות רוחני, שהוא פסוק ואתה מחי', שהוא גלות השכינה המסתתרת בכל הדברים (שם, דף ו ע"ב).

אלא שהחסידים לא היו הראשונים לצטט את הפסוק ואתה מחיה את כלם, וכבר קדמו להם המקובלים הראשונים. הם ציטטו את הפסוק, ופירשו כי הקב"ה מחיה ומהווה את הנבראים כולם. נצטט מעט מדבריהם.

ולא זו בלבד אלא בדרך זו הוא חיות הספירות וחיות המרכבות וחיות המלאכים וחיות כל מעשה בראשית, מן הנקודה הראשונה ועד האחרונה. וזהו ואתה מחיה את כלם, ופי' רז"ל ואתה מהוה לכולם. וכן פי' ואתה מחיה את כלם, והכל ענין אחד. כי מאחר שהוא היה אותם והמציאם מן האין, יוכרח שיושפעו ממנו ושואבים כלם ממנו חיותו, ואחר שהוא מחיה אותם, נמצאו שהוא מציאם ומהווים בכל עת ובכל רגע ובכל שעה. והנה מהוה ומחיה הכל ענין אחד להם. ובענין הזה יובן ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית שהוא שפע השופע להחיותם ולהעמידם ולהציבם בצביונם. ואם ח"ו יעלה על הדעת הסתלקות שפעו מהם כרגע יספו, ואינם אלא מחודשים בסוד חדוש אורו, והוא שפע נהר שאינו פוסק אלא מתחדש כמימי הנהר שבכל רגע הם מחודשים (ר' משה קורדובידו, פרדס רמונים, שער ו, פרק ח).

ביה סליקו וביה סלקין דלא הוו והוו ויהוין. ירצה כי כל הדברים סליקו בהאי מתקלא, ונעשה להם שרש שם. וביה סלקין, כל עת לקבל שפע וחיות ממקורם, וכדכתיב ואתה מחיה את כולם. דלא הוו, שעדין לא באו אל מציאות שרשם שם לעת מצא. וגם אותם שכבר היו ולא יהיו עוד, לא נפסק שרשם משם. וגם אותם שהיו ויהיו יש להם לשעבר ולעתיד, כי שם שרש כל הנבראים (פירוש ספרא דצניעותא מאת האר"י עצמו, שער מאמרי רשב"י דף כא ע"ד; קבלת האר"י, כרך שני, עמ' 954).

הנה סיים על כלל הבריאה בכלל ואתה מחיה את כלם בלשון הווה ובינוני מחיה, כי בכל עת ובכל רגע הוא משגיח ומשפיע ומחיה בהשפעתו, ואלו יפסוק ח"ו קשור ההשגחה מהם אפי' רגע אחד כלם יאבדו כרגע (ר' שבתי שפטל הורביץ, שפע טל, דף ו ע"ב).

ואודיעך ענין עמוק בזה, והוא, כי הכבוד העליון הוא השורה בכל מקום, והוא המחיה את כל הנמצאות, והעיד הכתוב, ואתה מחיה את כולם, ועל כן נאמר, מלא כל הארץ כבודו. ואמנם, העוונות של בני האדם מרחיקים הכבוד מן התחתונים, והוא ענין שנאמר, כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלוֹקֵיכֶם. ולהפך, הזכיות משכינים הכבוד בתחתונים, והוא ענין ושכנתי בתוכם. והנה, הכבוד עצמו מתעלה ומתרומם בהיותו שוכן בתחתונים (ר' משה חיים לוצאטו, דעת תבונות, סעיף קס).

הנה כי כן, גם המקובלים וגם החסידים ציטטו את הפסוק ואתה מחיה את כלם, ולמדו ממנו כי הקב"ה מחיה את הנבראים. מדוע אפוא כתב הגר"א באיגרתו כי החסידים 'מגלים פנים שלא כהלכה' בביאור פסוק זה? במה נבדלו החסידים מן המקובלים? כדי להבין את דבריו הקשים של הגר"א כלפי החסידים בעניינו של פסוק זה עלינו להגיע אל שורשה של המחלוקת ביניהם – אל תיאורם של החסידים את מהלך האצילות, תיאור חדש ושונה מכל אשר לימדו המקובלים הקודמים.

[ק] דברי החסידים: חיות ורוחניות מתלבשות בגשמיות ובחומריות

שיטתם של החסידים בביאור הפסוק ואתה מחיה את כלם אינה מבקשת לבאר את עולמנו לברו אלא לתאר את מהלך ההאצלה כולו. ר' ישראל בעל שם טוב ותלמידיו לימדו כי מהלך האצילות הוא מהלך של חיות ורוחניות ההולכות ויורדות עד שהן מתלבשות ומתעטפות בגשמיות ובחומריות שבעולמנו. כתב ר' יעקב יוסף מפולנאה.

והנה כמו שיש כ"ב אותיות בדבור תורה ותפלה, כך יש בכל עניני החומר והגשמי שבעולם ג"כ כ"ב אותיות שבהם נברא העולם וכל אשר בו... רק שהאותיות מלוּבש בחומר עניני העולם בכמה כסויין ולבושין וקליפין, ובתוך האותיות שורה רוחניות הקב"ה, הרי שכבודו ית' מלא כל הארץ וכל אשר בה, לית אתר פנוי מני'... בראשית, ותרגומו בחכמה וכו', שהוא אות א, בזה ברא אלדים את השמים, כי כל כ"ב אותיות הם לבושין זה לזה, כי א נתלבשה תוך אות ב', כי ב' ב' אלפין, ג' הם ג' אלפין וכו', כמו ששמעתי ממורי זלה"ה וכו', וראשית הבריאה הי' ע"י אות א שהוא חכמה, וברא הכל ע"י חכמה, כמ"ש כולם בחכמה עשית, כי נתפשטו האותיות מלמעלה למטה, ובה ברא כל הנבראים על ידי כ"ב אותיות מן אל"ף עד תי"ו, וכל הנברא על ידי אות שהוא קרוב להמאציל הוא יותר עליון, עד כי הנברא מן אות ת' שהוא אות אחרון, בריה זה הוא שפל בריה מכל הנבראים...

הרי רוחניותו ית' בתוך אות א ונתעטף בו, וברא אור מן אות א והוא אור אצילות, ואחר כך נתעטף עם אות א בתוך אות ב וברא עולם הבריאה... ואחר כך חזר ונתעטף עם אות ב' בתוך אות ג', וברא עולמות למטה מעולם הבריאה, עד שנתעטף באות ת' וברא עולמות תחתונות שנק' מלכו' שבמלכות. וז"ש בראשית, בחכמה שהיא א, ברא אלדים א"ת השמים,

שהוא כ"ב אותיות מן א' עד ת', ובתוכו רוחניותו ית' שנקרא שמים, שנתעטף ונתלבש הקב"ה בתוך כ"ב אותיות אלו, וברא את הארץ שהוא כל עניני חומר הארץ, שהוא ע"י ארבע מאות לבושים מן א' עד ת' שהוא ארץ תחתית שאין למטה הימנו (תולדות יעקב יוסף, דף ז ע"א).

ר' ישראל בעל שם טוב חידש מהלך אצילות שלם. תלמידו ר' יעקב יוסף מפולנאה שמע את מהלך האצילות ממנו, וכתב אותו בראש ספרו תולדות יעקב יוסף. עיקרו של מהלך האצילות שחידש הבעש"ט הם –

א. סדר אצילות של אותיות, אות אחר אות. סדר אצילות שפותח באות א ומסיים באות ת, נתפשטו האותיות מלמעלה למטה, ובזה ברא כל הנבראים על ידי כ"ב אותיות מן אל"ף עד תי"ו.

ב. סדר אצילות של אותיות, כולן כפולות של אות א. כי א נתלבשה תוך אות ב, כי ב' ב' אלפין, ג' הם ג' אלפין וכו'.

ג. סדר אצילות של התלבשות והתעטפות, כל כ"ב אותיות הם לבושין זה לזה, ואחר כך נתעטף עם אות א בתוך אות ב... ואחר כך חזר ונתעטף עם אות ב' בתוך אות ג'.... עד שנתעטף באות ת'.

ד. סדר אצילות שפותח ברוחניות, 'הרי רוחניותו ית' בתוך אות א ונתעטף בו, זבתוכו רוחניותו ית' שנקרא שמים, ומסיים בחומריות, וברא את הארץ שהוא כל עניני חומר הארץ.

כיוון שחידש הבעש"ט כי מהלך האצילות הוא מהלך של אותיות, הוא ממשיך ללמד כי גם מהלך הבריאה הוא מהלך של אותיות. אלה עיקרו של מהלך הבריאה –

א. האותיות, שבהם נברא העולם, מתלבשות בחומריות של הנבראים, רק שהאותיות מלוכש בחומר עניני העולם בכמה כסויין ולבושין וקליפין.

ב. בתוך האותיות הללו שורה רוחניות של הקב"ה, זבתוך האותיות שורה רוחניות הקב"ה.

ג. הרוחניות של הקב"ה ממלאת את כל הנבראים, 'הרי שכבודו ית' מלא כל הארץ וכל אשר בה, לית אתר פנוי מני'.

סדר שלם של השתלשלות לימד הבעש"ט – סדר שכולל את האצילות ואת העולמות הנבראים; סדר של אותיות, מא' ועד ת'; סדר שמתחיל ברוחניות ומסיים בחומריות; סדר שפותח ברוחניות של הקב"ה, שנמצאת באות א, ומסיים ברוחניות של הקב"ה, ששורה באותיות שנבראו בהן שמים וארץ.

סדר ההשתלשלות שלימד הבעש"ט חדש הוא לגמרי, ואיש מן המקובלים לא לימד כך. סדר אצילות זה נבנה מאותיות ולא מספירות, מאותיות שמתפשטות זו אחר זו, לא כפי שלימדו המקובלים – ספירות שמתייחדות ומזדווגות זו עם זו. שני קטבים לסדר האצילות שלימד הבעש"ט – הרוחניות העליונה והחומריות התחתונה, לא כשני הקטבים שהציבו המקובלים – טוב ורע, רחמים ודינים.

הרוחניות – 'רוחניותו ית' – היא עיקרו של סדר האצילות שחידש הבעש"ט. בסעיף הקודם הבאנו את דברי ראשוני החסידות, ובתוכם ר' יעקב יוסף מפולנאה, על חיות הקדושה, על הדיבור של הקב"ה ועל החיות הרוחנית שמחיים וממלאים את הכול. ר' שלמה מלוצק, תלמידו של המגיד ר' דב בער ממזריטש, האריך לבאר בטוב טעם ודעת מה היא החיות הרוחנית האלוקית הממלאה את עולמנו.

תחלת הכל ראוי לדעת שמכ"כ, ולית אתר פנוי מיני, והוא בתוך עלמין וכו'. ודבר זה נראה בחוש בכל דבר, כי בכ"מ יש חיות הבורא ב"ה. כי בוודאי יהי בדבר ההוא טעם או ריח או מראה או אהבה, ר"ל שהוא דבר נאהב או דבר נורא או דבר מפואר וכן שארי מדות, וכאשר נפשיט אותן מן הגשמיות ונחשוב רק רוחניות לבד, כגון הטעם או הריח וכיוצא בו כנ"ל בעצמו, בוודאי נראה בחוש שהוא דבר הבלתי מורגש בידיים ועיני בשר, רק שהוא נרגש בהשגה לחיות ונשמת אדם לבד, א"כ בוודאי הוא דבר רוחני וחיות הבורא ית' השוכן בדבר המגושם הזה כנשמה בגוף... ובכולם הם ניצוצי חיות נמשכין מהבורא ית', שהוא צרו"ר החיים ואו"ר החיים ומקו"ר החיים וח"י החיים, וממנו ית' נמשך חיות בכל דבר מרום המעלות עד למטה בתחתונים...

נחזור לענייננו כי אין לך דבר שאין לו שורש למעלה כנ"ל... נמצא כשהאדם הוא נלבב ועיני שכל לו, הגם שהניצוץ שרואה לפי הנראה בעיני בשר הוא קטן הכמות, אמנם כשיפשיט אותה מן הגשמית המלובש בתוכה, ויצייר בשכלו שהוא רק חיות אלהיות הנלקח משורש העליון כנ"ל, אזי בוודאי יהי אורה וחיותה רב ועצום עד אין קץ, כי ברוחניותה וחיותה היא דבוקה להמקור, ויראה בכל דבר שורשה ומקורה העליון (מגיד דבריו ליעקב, הקדמה שנייה, דף [ב] ע"ב - [ג] ע"ב).

ובכאן נאמר בקיצור דהנה לכאורה העוה"ז הוא הנראה לעינים, והעולם הרוחני ותענוגיו אינו נראה כלל. אמנם באמת שהעיקר הנראה והנישוג הוא התענוג הרוחני... רק התענוג שבו שהוא המראה והגוון או מצד המישוש יש חילוק רך וקשה חם וקר, וזה הכל דברים רוחניים. וכן בטעמים יש בכ"א טעם בפ"ע, טעמו של זה לא כטעמו של זה, וכן בריח, יש כמה וכמה שינוים, והגשם של כל דבר הוא רק הכלי וההגבלה שמגביל המראה והטעם והריח. והרוחנית הוה הוא חיות הב"ה הנמשך ונגבל בגשמיו הוה, והן הן אותיותיו ודיבוריו הקי של הקב"ה, כי האותיות הם רוחנים ומתוקי ומוטעמים ומבושמים... ילמוד להבין ולהשכיל ולהפשיט כ"ד מגשמיותו ולהסתכל רק ברוחניותו, ויהי תמיד חיות ובהירו' הבורא ית"ש לנגד עיניו ולא יראה זולתו, כמ"ש שוית' ד' לנגדי תמיד, וכמ"ש אין עוד מלבדו (דברת שלמה, חלק שני, דף טו ע"א).

וזהו שכתוב ואתה מחיה את כולם. ר"ל שבכל הנבראים נרא' ונתגל' הדר כבוד מלכותך ע"י החיות שנתגל' בהדבר ההוא... וגם עוד בחיות ההוא מקושר ונתאחד למבין ומכיר את יקר תפארתו וגדולתו ית' עד אין סוף ב"ה, כי בודאי החיות הוה נמשך עד אין סוף, מן המקור והחיות כל חי החיים ב"ה (שם, חלק שני, לה ע"ב).

דברים נוספים שכתבו ראשוני החסידות על החיות והרוחניות המתלבשות בגשמיות ובחומריות שבעולמנו נביא להלן סעיף שסה.

[קא] דברי המקובלים: כוחות, הנהגה ושלטון

בסעיף הקודם הבאנו מעט מזעיר מכל דבריהם של הבעש"ט ותלמידיו על האצילות – הקב"ה הוא 'צרו"ר החיים ואו"ר החיים ומקו"ר החיים וח"י החיים', ובאצילות ובעולמות הנבראים הולכת החיות הרוחניות ומתלבשת עד שהיא מגעת אל הגשמיות החומריות. על כן 'ממנו ית' נמשך חיות בכל דבר מרום המעלות עד למטה בתחתונים, ו'בכ"מ יש חיות הבורא ב"ה'. לא כך לימדו המקובלים. הם לימדו כי ספירות האצילות הן דרכים, מידות, רצונות, כוחות, הנהגות ופעולות של הקב"ה. כך כתבו המקובלים הראשונים.

אנת חכים ולאו בחכמה ידיעא, אנת הוא מבין ולא מבינה ידיעא, לית לך אתר ידיעא אלא לאשתמודעא תוקפך וחילך לבני נשא, ולאחזאה לון איך אתנהיג עלמא בדינא וברחמי, דאינון צדק ומשפט, כפום עובדיהון דבני נשא, דין איהו גבורה, משפט עמודא דאמצעיתא, צדק מלכותא קדישא, מאזני צדק תרין סמכי קשוט, הין צדק אות ברית, כלא לאחזאה איך אתנהיג עלמא, אבל לאו דאית לך צדק ידיעא דאיהו דין, ולאו משפט ידיעא דאיהו רחמי, ולאו מכל אלין מדות כלל (תיקוני הזוהר, הקדמה אחרת, דף יז ע"א-ע"ב).

דע כי אילו לא היה אצילות הספירות מאין סוף אי איפשר להברא שום נברא עליון ותחתון, כי לא תצוייר בריאתם אם לא באמצעות הספירות, כי אין סוף אין לומר בו לא רצון ולא חפץ ולא כוונה ולא מחשבה ולא דבר שיראה ממנו שהוא מוגבל אע"פ שאין חוץ ממנו, ואי איפשר לעולם שיהיה נברא תחלה מאין סוף אם לא באמצעות אצילות עשר ספירות (ר' מאיר אבן גבאי, דרך אמונה, דף ו ע"ג-ע"ד).

שלא היה נודע אלא הוא ושמו בפשיטתו ולא בהוראתו, כי היו המידות כולם כמוסות וגנוזות באין סוף באחדותו הפשוט, עד שעלה במחשבתו לברוא עולם הברואים יכירו וידעו דרכיו ופעולותיו ונתגלה לכל אחד כפי עצם כחו להשיג ולראות פרסום אמיתתו, וזה גילה על ידי הספירות שהם עצם כבודו ומידותיו אשר בהם פעל ועשה. כי הכרת השם יתברך ע"י מידותיו כדרך שהנשמה על דרך משל נראית וניכרת אמיתתה ע"י כחותיה ופעולותיה באיברי גופה (ר' מתתיהו דלקרוט, הקדמה לספר שערי אורה).

וכך כתבו המקובלים האחרונים.

המאציל ממ"ה הקב"ה מדתו להשפיע אל זולתו, ולהיות שפעו הטוב להטיב אל הנבראים ולהשפיע אליהם ממדותיו, כמו חסד במדת חסד, וכן לכל הספירות. וראה להאציל האצילות הזוה, ולגלות לעיני הנבראים גדולתו, כדי שיהא ניכר לנבראיו ומושג קצת ע"י אצילותו הקדוש והטהור, וזהו ממדות טובו היות רצונו לגלות רוממותו אל השפלים. ולהיות כי בהתגלות רוממותו בכתר אל הנבראים, מרוב רוממות הנאצל עדיין אין כח בהנבראים

להשיגו, הוצרך להאציל החכמה, וכן מהחכמה אל הבינה, עד המלכות, כי שם השגת רוממותו המלך (ר' משה קורדובירו, פרדס רמונים, שער ב, פרק ו).
 אין ראוי לצייר פעולה והנהגה בשום ספירה בפ"ע, לפי שאין ספירה פועלת באמצעות מציאותה בפ"ע, אלא ההנהגה היא באמצעות כלם. ומה שאנו אומרים שהפעולה ע"י איזה ספירה, הכונה כי כאשר יגבר החסד בספירה תקבל מלכות שפעם, ואז יהיו כלם בה חסדים וכלם מסכימות אל צד החסד. וכן הגבורה, כאשר יגבר הדין והגבורות בספירה תקבל מלכות שפעם, ואז יהיו כלם בה גבורות, וכלם מסכימות אל צד הגבורה... הנה ביאר בפ"י איך הספי' כלם הם מסכימות אל הספי' הגוברת, והכל ע"י מדה האחרונה המנהגת העולם שבה עיקר ההנהגה (שם, שער ח, פרק ב).

כי הלא ידוע ומפורסם הוא שאין סוף הוא פשוט בתכלית הפשיטות, ואין אנו יכולים לדבר ולא לצייר בו לא דין ולא רחמים, ולא רוגז ולא כעס, ולא שינוי ולא גבול, ולא שום מדה מהמדות הנפשיות, והתורה מלאה מכל אלו העניינים ותוארים שמתייחס אותם לאלוהי יתברך, וגם כלם הם צורך להשגחת והנהגת הנמצאים, ואם לא יהיו באין סוף אלו המדות, לא ישתלם ההשגחה בתחתונים, ואם יהיו בו יהיה בעל שינויים ולא יהיה פשוט בתכלית הפשיטות, לכן הוצרכו הספירות, שהן הם המדות הנפשיות והתוארים הנזכרים, ועמהם יפעל האין סוף יתברך שמו העניינים הללו, ולא ישיגהו מזה שינוי כלל, כמו שנתבאר בחכמה (ר' יוסף אירגס, שומר אמונים, ויכוח ראשון, סעיף נג).

לפיכך הוצרך להאציל הספירות, שהם הם מדת החסד ומדת הדין ומדת הרחמים וכיוצא, כדי להשיג ולנהיג התחתונים כהוגן וכשורה ובשינוי, פעמים בדין, פעמים ברחמים, פעמים בדין מועט, פעמים בדין מרובה... הכל כפי המציאות המצטרך כי ההנהגה תשתנה כפי מעשה האדם (שם, ויכוח שני, סעיף עא).

עכשיו אפרש לך ענין הספירות... כי המאציל ב"ה לא נשיגהו, ולא נוכל לכנותו בשם, כי אם נקראהו אור פשוט, ונקרא לפעולותיו הארות או התנוצצות... ועל כן לכלל פעולותיו אשר פעל בברוא עולמו, ואשר פועל כמו כן בקיימו אותו, אנו קוראים ספירות... ותדע שאי אפשר להשיג המאציל ב"ה בבחינת עצמו כלל, רק בבחינת פעולותיו, ולכן נדבר כל מה שנדבר בספירות, ורוצה לומר בפעולותיו, כי נבין בהם סדרי פעולותיו, ומה נמשך, והנולד מהם, ואיך הוא מתנהג עם ברואיו לפי מעשיהם ועניניהם (ר' משה חיים לוצאטו, קנאת ה' צבאות, ענין הספירות, עמ' עח-עט).

[קב] דברי הגר"א: ואתה מחיה את כולם

בסעיפים הקודמים הבאנו את דברי המקובלים ואת דברי החסידים על האצילות וספירותיה, וההבדל המהותי ביניהם ניכר גם בענייניו של הפסוק ואתה מחיה את כלם'.
 המקובלים לימדו כי ספירות האצילות הן מידות וכוחות, ובאלה מחיה הקב"ה את הנבראים. האצילות היא מקור חיותם של הנבראים, אבל מסך נפרס בינה ובינם. משום כך חיותם של הנבראים אינה אלוהית, אף על פי שמקורה ושורשה באצילות האלוהית. על כן פירשו המקובלים

את הפסוק 'ואתה מחיה את כולם' – הקב"ה מחיה את הנבראים בכל רגע ובכל עת ובכל שעה, אבל חיותם של הנבראים היא חומרית. לעומתם, לימדו החסידים כי האצילות היא חיות אלוהית, והחיות האלוהית הזאת מגעת אל הנבראים. הכיצד? החיות והרוחניות שבאצילות יורדות עד שהן מתלבשות ומתעטפות בגשמיות ובחומריות של הנבראים. על כן פירשו החסידים את הפסוק 'ואתה מחיה את כולם' – הקב"ה מחיה את הנבראים בכל רגע ובכל עת ובש"ש שעה, וחיותם של הנבראים היא אלוהית. הגר"א הלך בדרכם של המקובלים, ובכל כתביו הוא מלמד כי ספירות האצילות הן מידות, פעולות, הנהגות, שמות, גילויים. בכל אלה שווה דרכו לדרכם של המקובלים, וחיידושם של החסידים – האצילות היא חיות אלוהית ההולכת ויורדת ומתלבשת בגשמיות ובחומריות – לא ימצא ולא יזכר בכתביו. משום כך כאשר ראה הגר"א את דברי החסידים כי החיות האלוהית יורדת מהאצילות אל עולמנו ומתלבשת ומתעטפת בגשמיות ובחומריות של הנבראים, יצא חוצץ נגדם וכתב כי הם 'מגלים פנים שלא כהלכה' בפסוק 'ואתה מחיה את כולם'.

[קנ] דברי המקובלים, הגר"א והחסידים: לית אתר פנוי מיניה

באיגרתו, שצוטטה לעיל סעיף צט, כתב הגר"א כי החסידים 'מגלים פנים בתורה שלא כהלכה, בפסוק ברוך כבוד ה' ממקומו' [קנט]. חיפשנו את הפסוק הזה בספרי החסידים, אך לא מצאנוהו. אפשר שהוא התכוון לפסוק אחר – 'מלא כל הארץ כבודו', או 'למקום' אחר – 'לית אתר פנוי מיניה', שנזכרו פעמים רבות בספרי החסידים. נצטט עתה מדברי החסידים על הפסוק 'מלא כל הארץ כבודו' ועל המשפט 'לית אתר פנוי מיניה' – רק מאותם חיבורים שנדפסו לפני שנת תקנ"ז והיו יכולים להיות מונחים לפני הגר"א בעת שכתב את איגרתו נגדם.

והנה כמו שיש כ"ב אותיות בדבור תורה ותפלה, כך יש בכל עניני החומר והגשמי שבעולם ג"כ כ"ב אותיות שבהם נברא העולם וכל אשר בו... ובתוך האותיות שורה רוחניות הקב"ה, הרי שכבודו ית' מלא כל הארץ וכל אשר בה, לית אתר פנוי מיני' (ר' יעקב יוסף מפולנאה, תולדות יעקב יוסף, דף ז ע"א).

ובאמת מלא כל הארץ כבודו, ולית אתר פנוי מיני', וכ"מ שהוא האדם ימצא שם דביקות הבורא ית' מהמקום אשר הוא שם, כי לית אתר פנוי מיני', אך הוא שם בהסתר פנים... אך כיון דלית אתר פנוי מיני', ובכ"מ הוא אלהות, ואם זה האדם הוא נלבב יכול למצוא בזה המחשבה עצמה אשר הוא בה כעת האלהות אשר בה (ר' דב בער ממזריטש, מגיד דבריו ליעקב, דף לב ע"ב).

תחלת הכל ראוי לדעת שמלא כל הארץ כבודו, ולית אתר פנוי מיני', והוא בתוך עלמין וכו'. ודבר זה נראה בחוש בכל דבר, כי בכ"מ יש חיות הבורא ב"ה (ר' שלמה מלוצק, מגיד דבריו ליעקב, הקדמה שנייה, דף [ב] ע"ב).

אך י"ל דהנה ידוע שמה"כ, ולית אתר פנוי מניה, ובגין דישתמודעין ל" צמצם כבודו הבב"ת וברא עלמין עד עוה"ז השפל, והמשיך לתוכו חיותו ית' המחיי אותן (ר' שלמה מלוצק, דברת שלמה, דף יט ע"ב).

כי הוא הנותן כח לכל דבר ומחיי ומקיימו כאשר בראו... ומחדש בכל רגע, שאלולי רצונו י"ת כלא היה, ורצונו י"ת הוא המחיה את כולם, ולית אתר פנוי מניי, סובב את הכל ובתוך הכל וממלא את הכל (ר' מנחם מנדל מוויטבסק, איגרת הקודש ודברים נחמדים, דף א ע"א).

דברים מפורשים כי אכן נתכוון הגר"א לפירושם של החסידים למאמר 'לית אתר פנוי מיניה' כתב ר' שניאור זלמן מלאדי. באיגרת שכתב לחסידיו הוא הסביר כי לפי דעתו של הגר"א הכתוב בספר לקוטי אמרים, כלומר מגיד דבריו ליעקב, על ממלא כל עלמין ועל 'לית אתר פנוי מיניה' הוא אפיקורסות גמורה'.

ובפרט בענין האמונה, אשר לפי הנשמע במדינתנו מתלמידיו, אשר זאת היא תפיסת הגאון החסיד על ס' לקו"א ודומיו, אשר מפורש בהם פ"י ממכ"ע ולית אתר פנוי מיני כפשוטו ממש, ובעיני כבודו הוא אפיקורסות גמורה לומר שהוא ית' נמצא ממש בדברים שפלים ותחתונים ממש, ולפי מכתב מע"ל ע"ז נשרף הספר הידוע. ובפ"י מאמרים הנזכרים יש להם דרך נסתרה ונפלאה, ומלא כל הארץ כבודו היינו השגחה וכו' (איגרת רש"ז, בית רבי, פרק יב, דף כא ע"ב).

הזכירו החסידים את המאמר 'לית אתר פנוי מיניה', וסמוך אליו כתבו לשונות אלו – 'כי בכ"מ יש חיות הבורא ב"ה', 'זבכ"מ הוא אלהות', 'ובתוך האותיות שורה רוחניות הקב"ה', 'ורצונו י"ת הוא המחיה את כולם'. הווי אומר, החסידים הבינו כי לית אתר פנוי מיניה משמעו – אין מקום פנוי מהחיות ומהרוחניות האלוהית.

רש"ז מלאדי כותב כי בספרי החסידות, לקוטי אמרים ודומיו, 'מפורש בהם פ"י ממכ"ע ולית אתר פנוי מיני כפשוטו ממש'. כוונתו היא כי החסידים פירשו את המילים 'לית אתר פנוי מיניה' כמשמעות הפשוטה של מילים אלו, אלא שמשמעות זו איננה המשמעות המקורית של המאמר. מקור המאמר 'לית אתר פנוי מיניה' הוא בתיקוני הזוהר.

ולית מלאכא דלא אשתכח ביה שם יקו"ק, דאשתכח בכל אתר, כגוונא דנשמתא דאשתכח בכל אבר ואבר, ובגין דא אית לבר נש לאמלא יקו"ק בכל ספירן ובכל כורסיין ובכל מלאכין ובכל אבר ואבר דבר נש, דלית אתר פנוי מניה לא בעלאין ולא בתתאין (מנטובה שי"ח, תיקון שבע וחמשין, דף צד ע"ב - צה ע"א).

ובכל אבר איהו יקו"ק... ואיהו בין כל אבר ואבר, לית אתר פנוי מניה, כנשמתא דאשתכח בכל אבר ואבר דגופא. ואית אבר עלאה דאתקרי יקו"ק על שמיה, דשולטנותיה באתר ידיעא, הה"ד והיה ה' למלך על כל הארץ. ואית תרין אברין עלאין מניה, דאתקריאו יקו"ק אלקיים, דשולטנותהון בשמיא ובארעא, הה"ד כי יקו"ק הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. ואית אבר דאתקרי אלקיים, ושולטנותיה בכל ארעא, הדא הוא

דכתיב מלך (על) כל הארץ אלוקים, ואית אחרא דשלטנותיה איהו בתרין אברין במוחא ובלבא, ועליה אתמר כי הי הוא האלוקים אין עוד מלבדו (שם, תיקון שבעין, דף קכא ע"ב).

המאמר בתיקוני הזוהר עוסק בשם הוי"ה ובשלטון האלוהי. הוא מלמד כי שם הוי"ה נמצא בכל מקום, ואין מקום פנוי ממנו, לא בעליונים ולא בתחתונים. הקב"ה שולט בכול, ואדם צריך להמליך אותו על הכול. בנוסף מעט שונה נמצא המאמר ברעיא מהימנא. ר' יוסף אירגס ציטט את מאמר רעיא מהימנא כי 'לית אבר פנוי מינה', והבין אותו כפי משמעותו המקורית – 'אין מקום פנוי משולטנותו', 'הוא שולט בכל הנמצאים'.

העיקר הראשון, שהוא ממלא את כל העולם ואין מקום פנוי משולטנותו. הכי איתא בזוהר פ' פנחס דף רנ"ז בר"מ וז"ל, ומה רבון עלמין ליה ליה שם ידיע ולא אתר ידיע אלא בכל סטרא שולטנותיה, אוף הכי לית לה לנשמתא שם ידיע ולא אתר ידיע בכל גופא אלא בכל סטר שולטנותא ולית אבר פנוי מינה ע"כ. ושם ברף רכה ע"א, איהו סובב כל עלמין... ולית מאן דנפיק מרשותיה לבר. איהו ממלא כל עלמין, ולית אלהה אחרא ממלא לון בר מניה. איהו מחיה לון, ולית אלהה אתרא למיהב ליה חיין, הה"ד ואתה מחיה את כלם... הרי מבואר שם מצוי אחד מחוייב המציאות שאינו צריך לזולתו... והוא שולט בכל הנמצאים דלית מאן דפיק מרשותיה לבר (שומר אמונים, יכוח שני, סעיף יא).

נמצינו למדים כי משמעותו המקורית של המאמר 'לית אתר פנוי מינה' איננה עוסקת בחיות האלוהית, כפי שפירשו החסידים, אלא בשם הוי"ה ובשלטון האלוהי. מתוך המאמר השלם בתיקוני הזוהר נטלו החסידים ארבע מילים בלבד, ואותן פירשו – כדברי רש"י מלאדי – 'כפשוטו ממש'. פירושם של החסידים הוא כפשוטן של ארבע המילים הללו לברן, אבל הוא רחוק מאוד ממובנו המקורי של המאמר השלם – כפי שהבינו ר' יוסף אירגס – 'ממלא את כל העולם ואין מקום פנוי משולטנותו'. בדברי ראשוני החסידות על הביטוי 'לית אתר פנוי מינה' נדון גם להלן סעיף שסה.

•

גם הגר"א ציטט את המאמר 'לית אתר פנוי מינה'. כך כתב בפסקה קס, 'כמ"ש דלית אתר פנוי דלא אית ביה הוי"ה'. הגר"א מפרש אפוא את המאמר כפי משמעותו המקורית שנכתבה בתיקוני הזוהר – לית אתר פנוי משם הוי"ה, ולא כפי שפירשו החסידים.

א ק ס | ביאור ספר יצירה, דף ט ע"ג

- א ותכליתן אין להם קץ. אמר, אע"פ שא"א להשיגם, אל תחשוב לפי שרחוקים הן ממנו,
- ב לכן אמר, ותכליתן אין להם קץ,

- ג שהם מתייחדין בכל העולמות עד אין קץ.
- ד שאין שום דבר פנוי מהם.
- ה כמ"ש דלית אתר פנוי,
- ו דלא אית ביה הוי"ה.

דברי הגר"א בפסקה קס על המאמר 'לית אתר פנוי מיניה' מגלים את טעם התנגדותו לחסידים, ומסבירים יפה מדוע הוא כתב כי הם 'מגלים פנים בתורה שלא כהלכה, בפסוק ברוך כבוד ה' ממקומו, ובפסוק ואתה מחי את כולם' |קנט|.